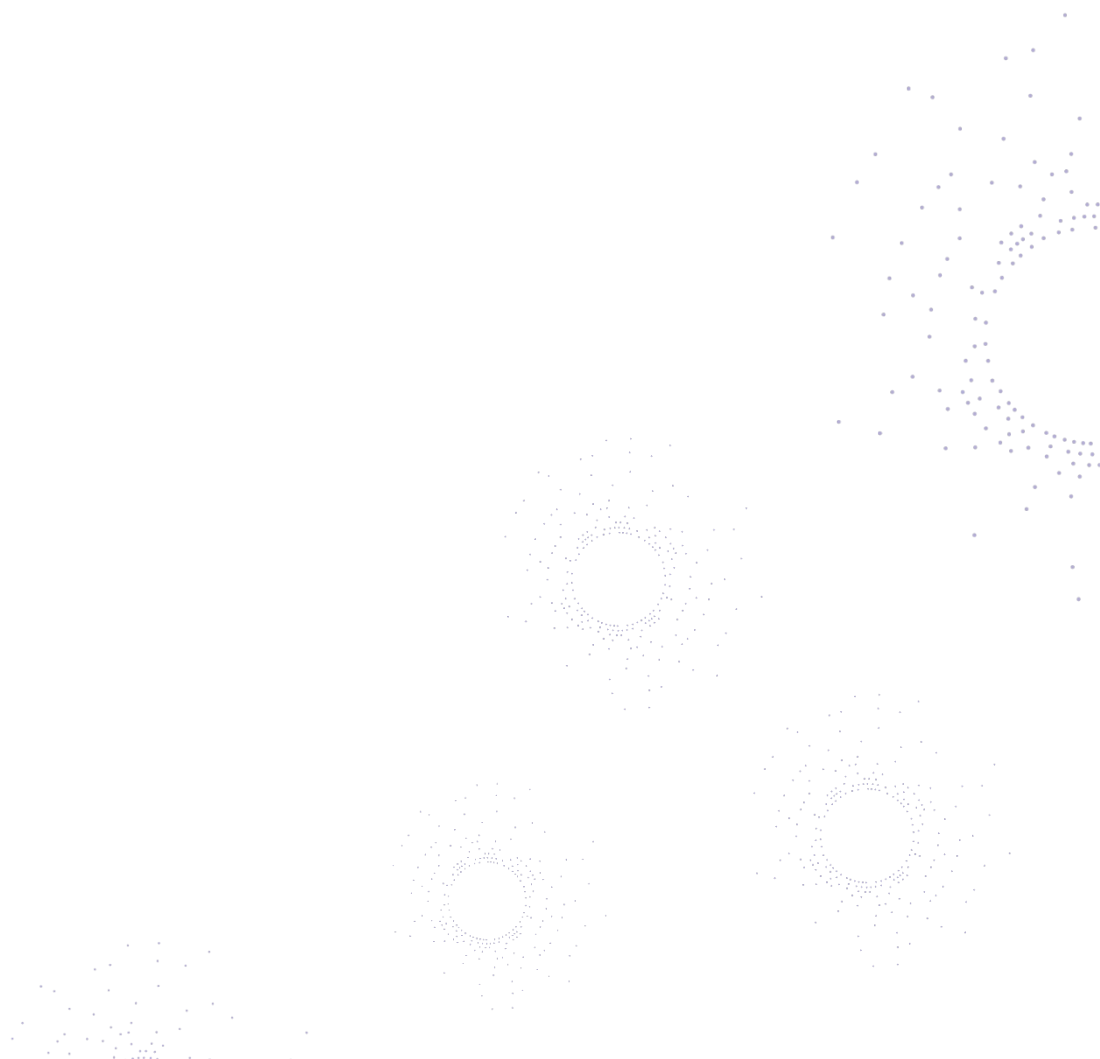

Evaluering av assistansebestemmelsen i valgloven

Forfattere:

Lisa-Marie Selvik, Dag Arne Christensen, Rune Ervik, Jo Saglie, Irina Erdvik og Sara Blåka

Rapport nr. 5-2024, NORCE Helse og samfunn

Rapporttittel	Evaluering av assistansebestemmelsen i valgloven
Prosjektnummer	107318
Institusjon	NORCE Norwegian Research Centre, Helse og samfunn
Oppdragsgiver	Kommunal- og distriktsdepartementet
Gradering	Åpen
Rapportnr	5-2024
ISBN	978-82-8408-336-0
Antall sider	46
Publiseringsmnd.	Februar, 2024
CC-lisens	CC BY 4.0
Sitering	Selvik, L.-M., Christensen, D.A., Ervik, R., Saglie, J., Erdvik I., Blåka, S. (2024). Evaluering av assistansebestemmelsen i valgloven, Rapport nr. 5-2024, NORCE Helse og samfunn.
Stikkord	valg, assistanse, funksjonsnedsettelse, valgloven, assistansebestemmelsen
Sammendrag	

Denne rapporten evaluerer praktiseringen av assistansebestemmelsen i valgloven, etter lovendringen i 2021. Hovedtemaer er valgmedarbeidernes og velgernes kjennskap til og erfaringer med assistansebestemmelsen. Datamaterialet består av en spørreundersøkelse til valgansvarlige for lokalvalget 2023 og kvalitative intervjuer med valgmedarbeidere og velgere, samt kommunale råd og nasjonale organisasjoner som representerer ulike grupper med nedsatt funksjonsevne. Intervjuene våre tyder på at lovendringen ennå ikke er godt kjent blant velgere med behov for assistanse. Hovedinntrykket er at assistansebestemmelsen er godt kjent i kommunene, men våre funn viser at det fremdeles er tilfeller hvor regelendringen ikke er kjent og praktiseres rett. Det er fortsatt behov for å informere velgere og valgmedarbeiderne om retten til selvvalgt hjelper.

Innhold

Forord	3
Sammendrag	4
Summary	5
1. Innledning	6
2. Assistanse: Hva sier valgloven og tidligere forskning?	9
2.1. Nærmere om assistansebestemmelsen og hvem den gjelder	9
2.2. Hva vet vi om hvordan assistansebestemmelsen fungerer?	12
3. Data og metode	14
3.1. Datakilder og rekruttering av informanter	14
3.1.1. Kilder for valgmedarbeidernes perspektiv	14
3.1.2. Kilder for velgernes perspektiv	15
3.2. Intervjumateriale og gjennomføring av intervju	16
3.3. Referansegruppe og etiske vurderinger	17
4. Analyser og diskusjon	18
4.1. Valgmedarbeideres perspektiv	18
4.1.1. Spørreundersøkelsen til valgansvarlige	18
4.1.2. Intervjuer med valgmedarbeidere	20
4.2. Velgernes perspektiv	23
4.2.1. Kommunale råd	23
4.2.2. Nasjonale organisasjoner	24
4.2.3. Velgere	29
4.2.4. Forbedringspunkter: Hva kan gjøre det lettere?	33
5. Konklusjoner og avslutning	36
5.1. Praktiseringen av assistansebestemmelsen	36
5.1.1. Kunnskap om assistansebestemmelsen	36
5.1.2. Praktiske erfaringer med assistansebestemmelsen	36
5.1.3. Kommunestørrelse	37
5.1.4. Forhåndsstemmeperioden versus valgdagen	37
5.2. Innspill og anbefalinger	38
Referanser	41
Vedlegg: Intervjuguider	43

Forord

I juni 2023 fikk NORCE, i samarbeid med ISF, i oppdrag fra Kommunal- og distriktsdepartementet (KDD) å gjennomføre en evaluering av assistansebestemmelsen i valgloven. Sara Blåka (NORCE) har vært prosjektleder, mens forskergruppen ellers har bestått av Jo Saglie fra ISF og Dag Arne Christensen, Rune Ervik, Irina Erdvik og Lisa-Marie Måseidvåg Selvik fra NORCE. Selvik har fungert som prosjektkoordinator.

Formålet med prosjektet har vært å få bedre innsikt i erfaringene velgere og valgmedarbeidere har med praktiseringen av assistansebestemmelsen og bidra med ny kunnskap som departementet kan bruke i videre informasjonsarbeid. Hoveddelen av datainnsamlingen har bestått av intervjuer med velgere, valgmedarbeidere, medlemmer av kommunale råd og representanter for nasjonale organisasjoner. Vi retter en stor takk til informantene som har delt sine erfaringer med oss.

Hele prosjektgruppen har bidratt til utforming av intervjuguider. Christensen, Ervik, Erdvik, Saglie og Selvik har gjennomført datainnsamlingen. Christensen har hatt hovedansvaret for gjennomgang av tidligere forskning og Saglie for analyser av spørreundersøkelsen til valgansvarlige. Forskergruppen som helhet har bidratt til kvalitetssikring av arbeidet ved å kommentere hverandres utkast til analysen. I tillegg takker vi Sveinung Arnesen (NORCE) for gjennomlesning og gode kommentarer. Vi takker også Oslo Economics, som har stilt sitt materiale fra Valggjennomføringsundersøkelsen 2023 til rådighet.

I tillegg retter vi en takk til referansegruppen for prosjektet som har bestått av representanter fra KDD, Valgdirektoratet, Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) og Blindeforbundet samt Johannes Bergh (ISF) for diskusjon rundt og innspill til utforming av intervjuguide og rekrutteringsstrategi. Vi takker også KDD for kommentarer og innspill til rapporten.

Sara Blåka, Kristiansand 15.01.2024

Prosjektleder

Sammenheng

Assistansebestemmelsen i valgloven legger rammene for at velgere som på grunn av funksjonsnedsettelse ikke kan stemme alene kan få hjelp til å utføre stemmehandlingen inne i valgavlukket. Norge har utvidet assistansebestemmelsen til å gjelde en bredere gruppe velgere enn tidligere. I 2021 ble to krav i valgloven fjernet: 1) kravet om at funksjonsnedsettelsen skulle være «alvorlig» for å kunne stemme med hjelper, og 2) kravet om at en stemmemottaker måtte være med inn i stemmeavlukket i stedet for eller i tillegg til selvvalgt hjelper. Velgere med funksjonsnedsettelse, det være seg psykisk eller fysisk, kan altså nå få hjelp av enten en stemmemottaker eller en person velgeren selv peker ut (eventuelt begge disse).

Assistanse under stemmegiving inne i avlukket er én del av et større bilde som omhandler *tilgjengelighet* for velgere med særskilte behov for tilrettelegging ved valg. Forskning om velgere med funksjonsnedsettelse viser at denne gruppen i store trekk hadde god tilgjengelighet til og i valglokale ved stortingsvalget 2021. Derimot viste en undersøkelse av hvordan endringen av assistansebestemmelsen ble praktisert i 2021-valget at svært få velgere med funksjonsnedsettelse kjente til regelendringen og at det var flere valgmedarbeidere enn ønskelig som ikke kjente til endringen. Med det som utgangspunkt evaluerer denne rapporten praktisering av assistansebestemmelsen basert på de to valgene der den har vært i bruk, nemlig i 2021 og i 2023, med hovedvekt på 2023 valget.

Rapportens to hovedtemaer er valgmedarbeidernes og velgernes *kjennskap til og erfaringer med* assistansebestemmelsen. Datamaterialet består av en spørreundersøkelse til valgansvarlige for lokalvalget 2023 og kvalitative intervjuer med valgmedarbeidere og velgere, samt kommunale råd og nasjonale organisasjoner som representerer ulike grupper med nedsatt funksjonsevne. Den kvalitative datainnsamlingen er gjennomført i fem casekommuner.

Analysen presenterer valgmedarbeidernes og velgernes perspektiv på assistansebestemmelsen, deres kjennskap til og erfaringer med bestemmelsen og hva de ser som mulige forbedringspunkter. Avslutningsvis diskuterer rapporten forskjeller mellom store og små kommuner og mellom forhåndsstemmeperioden og valgdagen, samt sammenfatter våre innspill og anbefalinger om mulige forbedringer.

Intervjuene våre tyder på at lovendringen ennå ikke er godt kjent blant velgere og de kommunale rådene, etter to valg. Mens hovedinntrykket er at assistansebestemmelsen er godt kjent i kommunene, viser likevel intervjuene med valgmedarbeidere at det fremdeles er tilfeller hvor informasjon om regelendringen ikke har nådd frem til samtlige kommuner. Det er et fortsatt behov for å informere velgere og valgmedarbeiderne om retten til selvvalgt hjelper, og at funksjonsnedsettelsen ikke må være «alvorlig» for å få hjelp av selvvalgt hjelper. Selv om de fleste valgmedarbeiderne kjenner reglene, så finnes fortsatt eksempler på velgere som ikke får oppfylt sin rett. Det er alvorlig for de velgerne som det gjelder, uansett om de er få eller mange.

Et gjennomgående poeng fra våre funn er at assistanse i stemmeavlukket ikke må sees isolert, men i sammenheng med to andre former for hjelp: veiledning i valglokalet og stemmegiving hjemme og på sykehjem. Bedre informasjon i forkant av valget og mulighet til å forberede stemmeavgivningen hjemme kan bidra til å redusere det behovet enkelte velgere måtte ha for assistanse, både i valglokalet og i selve valgavlukket. Krav om universell utforming kan også bidra til å redusere behov for assistanse, og gjøre stemmingen tryggere for velgerne.

Summary

The assistance provision in the Electoral Act provides the framework for voters who on account of disability cannot vote alone to receive help to vote inside the voting booth. Norway has expanded the assistance provision to apply to a broader group of voters than previously. In 2021, two requirements in the Electoral Act were removed: 1) the requirement that the disability should be "severe" in order to be allowed to vote with a helper, and 2) the requirement that a poll worker had to be present in the voting booth instead of or in addition to a personally appointed helper. Voters with a disability, be it mental or physical, can now be assisted by either a poll worker or a person of his/her own choice (or both).

Assistance in voting inside the voting booth is one part of a bigger picture that speaks to accessibility for voters with special needs for facilitation during elections. Research on voters with disabilities shows that this group generally had good accessibility to and in the polling stations in the 2021 general election. However, a study of how the change in the assistance provision was practiced in the 2021 election showed that very few voters with disabilities were aware of the rule change and that more election workers than desired were unaware of the change. With this in mind, this report evaluates the practice of the assistance provision based on the two elections where it has been in use, namely in 2021 and 2023, with an emphasis on the 2023 election.

The two main themes of the report are election workers' and voters' *knowledge of* and *experiences with* the assistance provision. The data material consists of a survey of election officials for the 2023 local elections and qualitative interviews with election workers and voters, as well as municipal councils and national organizations representing various groups with disabilities. The qualitative data collection was conducted in five case municipalities.

The analysis presents the perspectives of election workers and voters on the assistance provision, their knowledge of and experiences with the provision and what they see as possible areas for improvement. Finally, the report discusses differences between large and small municipalities and between the advance voting period and election day, and summarizes our input and recommendations for possible improvements.

Our interviews indicate that the legal amendment is not yet well known among voters and municipal councils, after two elections. While the main impression is that the assistance provision is generally well known in the municipalities, the interviews with election workers nevertheless show that there are still cases where information about the rule change has not reached all municipalities. There is still a need to inform voters and election workers about the right to a self-chosen helper, and that the disability does not have to be "severe" to be assisted by a self-chosen helper. Even though most election staff are aware of the rules, there are still examples of voters who do not get their rights fulfilled. This is serious for the voters concerned, whether they are few or many.

A recurring point from our findings is that assistance in the voting booth should not be viewed in isolation, but in conjunction with two other forms of help in voting: guidance at the polling station and voting from home and from an institution. Better information in advance of the election and the possibility to prepare the act of voting at home can help to reduce the need that some voters may have for assistance both at the polling station and in the polling booth itself. Universal accessibility requirements can also help to reduce the need for assistance and make voting safer for voters.

1. Innledning

Assistanse under stemmeavgivning beror på prinsippet om politisk likhet: alle stemmeberettigede skal ha samme mulighet til å kunne stemme ved valg og dermed påvirke samfunnsutviklingen. Et viktig utgangspunkt for dette temaet er økt oppmerksomhet på like deltakelsesrettigheter på alle samfunnsområder. Funksjonshemmedes mobilisering for like rettigheter, medvirkning og tilpassede tjenester har lange tradisjoner både internasjonalt og i Norge. Dette gjenspeiles både i internasjonale konvensjoner, i en rekke norske offentlige utredninger,¹ og i valgloven. Velgere med nedsatt funksjonsevne, uavhengig om funksjonsnedsettelsen er fysisk eller mental, skal kunne delta fullt ut i politikken på lik linje med andre (NOU 2020:6, 177). Assistansebestemmelsen i valgloven beskriver hvordan dette skal skje i praksis.

Assistansebestemmelsen legger rammene for hvordan en velger som på grunn av funksjonsnedsettelse ikke kan stemme alene kan få hjelp til å utføre stemmehandlingen inne i valgavlukket. Norge har utvidet assistansebestemmelsen til å gjelde en bredere gruppe velgere enn tidligere. I 2021 ble to krav i valgloven fjernet: 1) kravet om at funksjonsnedsettelsen skulle være «alvorlig» for å kunne stemme med hjelp, og 2) kravet om at en stemmemottaker måtte være med inn i stemmeavlukket i stedet for eller i tillegg til selvvalgt hjelper. Velgere med funksjonsnedsettelse, det være seg psykisk eller fysisk, kan altså nå få hjelp av enten en stemmemottaker eller en person velgeren selv peker ut. Videre har endringen åpnet for at en bredere gruppe velgere har krav på assistanse, hvor funksjonsnedsettelser kan være både «synlige» og «usynlige». Ved forhåndsstemmegivningen avgjør stemmemottakeren om velgeren oppfyller kravene til å motta hjelp, dvs. at velgeren vurderes å ikke kunne stemme alene. På valgdagen har stemmestyret det avgjørende ordet i slike tvilstilfeller.

Assistanse under stemmegiving inne i avlukket er én del av et større bilde som omhandler *tilgjengelighet* for velgere med særskilte behov for tilrettelegging ved valg. Forskning om velgere med funksjonsnedsettelser viser at denne gruppen i store trekk hadde god tilgjengelighet til og i valglokalene ved stortingsvalget 2021 (Kantar 2021; Oslo Economics 2021; Saglie et al. 2022). Kommunene har ansvaret for gjennomføringen av valget og legger ned et betydelig arbeid for at alle velgere, uavhengig av funksjonsevne, skal kunne bruke stemmeretten. Selv om det brukes betydelige ressurser til valggjennomføring finnes det grunner til å stille spørsmål ved om det fremdeles er behov for klarere rammer for tilrettelegging for velgere med særskilt behov for assistanse. For eksempel fant Saglie og kollegaer (2022) at det kun var et mindretall av kommunene som involverte representanter for personer med funksjonsnedsettelser i forberedelsene til valget. Dessuten: selv om de fleste kommunene oppga at valglokalene var godt tilrettelagt, så viste observasjoner i valglokalene også at det var forbedringspunkter. I tillegg fantes det variasjoner mellom de undersøkte kommunene.

Særlig med tanke på praktiseringen av assistansebestemmelsen og 2021-endringene er det behov for mer kunnskap. I en spørreundersøkelse om hvordan endringen av assistansebestemmelsen ble praktisert i 2021-valget fant Kantar (2021) at det var svært få velgere med funksjonsnedsettelser som kjente til endringen, uavhengig av type og grad av funksjonsnedsettelse (s. 16), og at flere

¹ NOU 2001:22 (*Fra bruker til borger — En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*); NOU 2021:11 (*Selvstyrt er velstyrt — Forslag til forbedringer i ordningen med brukerstyrt personlig assistanse*); NOU 2023:13 (*På høy tid — Realisering av funksjonshindredes rettigheter*).

valgmedarbeidere enn ønskelig ikke kjente til regelendringene (om lag 15%). Samtidig praktiserte flere regelverket feil, for eksempel ved å insistere på å bli med inn i avlukket (s. 40). Det var også valgfunksjonærer som oppga at de hadde sett selvalgte medhjelpere prøve å påvirke velgere.

Denne rapporten evaluerer praktisering av assistansebestemmelsen. Søkelyset er på valgmedarbeidernes og velgernes erfaringer med bestemmelsen basert på de to valgene der den har vært i bruk. Vi legger hovedvekten på kommunestyre- og fylkestingsvalget 2023, og inkluderer stortings- og sametingsvalget 2021 når informantene har erfaringer derfra. Tabell 1 gir en oversikt over overordnede temaer rapporten belyser både blant valgmedarbeiderne og blant velgerne. I stort er det to hovedtema som vil bli belyst, nemlig valgmedarbeidere og velgeres

- A) kunnskap om assistansebestemmelsen, og
- B) praktisk erfaring med bestemmelsen.

Tabell 1. Valgmedarbeidere og velgeres erfaring med assistansebestemmelsen

Valgmedarbeidere	Velgere
Kunnskap om bestemmelsen	Kunnskap om bestemmelsen
<ul style="list-style-type: none"> - Opplæring - Veiledning 	<ul style="list-style-type: none"> - Forholdet mellom veiledning/informasjon og behov for assistanse
Praktisk erfaring	Praktisk erfaring
<ul style="list-style-type: none"> - Omfang - Tvilstilfeller - Utfordringer - Erfaring som hjelper 	Bruk: <ul style="list-style-type: none"> - Opplevelse av situasjonen - Før og under stemmegivningen

Dette handler ikke bare om velgeres og valgmedarbeideres opplevelser i valglokalet (*praktisk erfaring*), men også om den opplæringen og kunnskapen som valgmedarbeiderne mottar (*kunnskap*). Valgmedarbeiderne og stemmestyret har kompetanse på gjennomføring av valg, men ikke helsefaglig kompetanse til å vurdere ulike former for funksjonsnedsettelse og i hvilken grad disse hindrer at velgeren kan stemme alene.

Et overordnet spørsmål handler derfor om bruk av *skjønn*, og hvordan slik skjønnsutøvelse oppleves av valgmedarbeidere og velgere. Det avgjørende i den nye assistansebestemmelsen er om den nedsatte funksjonsevnen innebærer at velgeren ikke kan stemme alene. Selv om kravet om at funksjonsnedsettelsen må være «alvorlig» er fjernet, så er det fortsatt et skjønsspørsmål om funksjonsnedsettelsen betyr at velgeren ikke kan stemme alene. Velgere som opplever behov for assistanse kan ha ulike og sammensatte utfordringer, og her må de i utgangspunktet sårbare velgerne henvende seg til valgmedarbeideren og i siste instans til stemmestyret. På den ene siden kan dette i noen tilfeller være ubehagelig nok til at enkelte velger å ikke stemme. På den annen side vil en ubegrenset rett til assistanse svekke prinsippet om hemmelig valg, og øke faren for at velgere blir påvirket av assistenten under stemmegivningen. Valgmedarbeidere og stemmestyret kan dermed bli stilt overfor vanskelige avveininger, med en risiko for at beslutningene kan oppleves som negative av velgerne.

For å belyse erfaringene med assistansebestemmelsen for valgmedarbeidere og velgere er denne rapporten basert på to datakilder: en spørreundersøkelse til valgansvarlige for lokalvalget 2023 og

kvalitative intervjuer med valgmedarbeidere og velgere, samt kommunale råd² og nasjonale organisasjoner som representerer ulike grupper med nedsatt funksjonsevne. Den kvalitative datainnsamlingen er fokusert på fem casekommuner; Askøy, Bergen, Kristiansand, Lunner og Vaksdal.

Disse kommunene er valgt for å kunne utforske variasjoner med hensyn til *kommunestørrelse*. Er det slik at store kommuner har et mer profesjonelt apparat enn mindre kommuner og dermed håndterer utfordringer med assistanse bedre? Eller er det tvert imot slik at siden store kommuner er avhengig av et stort antall valgmedarbeidere, vil det være større utfordringer med å lære dem opp og håndheve en konsekvent praksis, slik at faren for vilkårlighet og forskjellsbehandling øker? Et annet forhold knyttet til kommunestørrelse er at mange kjenner hverandre i små kommuner. Hvis velgeren kjenner stemmemottakeren, kan det oppleves vanskeligere for velgeren å motta assistanse fra vedkommende. Velgerne kan ønske å unngå at personer man kjenner får vite hva man stemmer. På den annen side kan en stemmemottaker man kjenner bidra til å skape trygghet rundt valghandlingen.

Vi ønsket også å sammenligne *forhåndsstemmegivningsperioden med valgdagen*. Vil utfordringene med assistanse være større på valgdagen, med en større pågang av velgere? Eller er forhåndsstemmegivning nå så utbredt at det ikke er grunn til å vente særlige forskjeller? Svaret på dette spørsmålet vil også avhenge av i hvilken grad kommunene tilpasser bemanningen til det økte omfanget av forhåndsstemmegivning.

² Dette er to kommunale lovpålagte råd: eldreråd og råd for personer med nedsatt funksjonsevne. Dette er råd som representerer ulike grupper som vil kunne omfattes av assistansebestemmelsen når de skal avgi sin stemme.

2. Assistanse: Hva sier valgloven og tidligere forskning?

2.1. Nærmere om assistansebestemmelsen og hvem den gjelder

Formålet med valgloven, slik ordlyden var ved valget i 2023, var å «legge forholdene til rette slik at borgerne ved frie, direkte og hemmelige valg skal kunne velge sine representanter» (Valgloven § 1-1). Alle velgere skal ha samme mulighet for å stemme ved valg og gjennom det påvirke samfunnsutviklingen. Enkelte velgere vil, av ulike grunner, ha behov for bistand for å få avgitt stemme, og assistansebestemmelsen i valgloven skal sikre at så skjer. Formålsparagrafen i den nye valgloven som ble vedtatt av Stortinget i juni 2023 legger i tillegg til frie og hemmelige valg vekt på at velgerne skal ha tillit til valggjennomføringen. Måten assistanse gjennomføres på er også viktig for å skape tillit.

Valglovutvalget (NOU 2020:6) foreslo endringer i bestemmelsene om assistanse. Hoveddelen av regjeringens forslag til ny valglov ble behandlet i Stortinget i juni 2023, og hadde ikke trådt i kraft ved valget i 2023. Noen spørsmål ble imidlertid løftet ut og vedtatt av Stortinget tidligere, og trådte i kraft allerede i mars 2021. Det er disse endringene som evalueres i denne rapporten. Det erfaringsmessige grunnlaget for å undersøke hvordan bestemmelsen har fungert er dermed to valg: stortings- og sametingsvalget 2021 og kommunestyre- og fylkestingsvalget 2023.

I den någjeldende valgloven legger §§ 8-4 og 9-5 rammene for assistansebestemmelsene ved henholdsvis forhåndsstemmegivning og stemmegivning på valgdagen, med forskjeller mellom de to paragrafene uthevet med kursiv skrift:

§ 8-4. Fremgangsmåten ved stemmegivningen

(8) En velger som på grunn av psykisk eller fysisk funksjonsnedsettelse ikke kan stemme alene, kan etter eget ønske få hjelp av en stemmemottaker eller en annen person som velgeren selv peker ut. En stemmemottaker skal gjøre hjelperen oppmerksom på at vedkommende har taushetsplikt. *En stemmemottaker avgjør om velgeren oppfyller kravene til å motta hjelp.*

§ 9-5. Stemmegivning i valglokalet

(5) En velger som på grunn av psykisk eller fysisk funksjonsnedsettelse ikke kan stemme alene, kan etter eget ønske få hjelp av en stemmemottaker eller en annen person som velgeren selv peker ut. En stemmemottaker skal gjøre hjelperen oppmerksom på at vedkommende har taushetsplikt. *Hvis et stemmestyremedlem eller en valgfunksjonær på valgtinget mener at velgeren ikke oppfyller kravene til å motta hjelp, avgjør stemmestyret om velgeren oppfyller kravene.*

Lov om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre (valgloven)³

Tidligere kunne velgere som ikke kan stemme alene, be en stemmemottaker om hjelp ved stemmegivningen. Velgere med alvorlig psykisk eller fysisk funksjonsnedsettelse kunne i tillegg selv

³ Tilgjengelig på <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2002-06-28-57>

peke ut en hjelper.⁴ For velgere som ikke kan stemme alene ble det tidligere kravet om at en stemmemottaker måtte være med inn i stemmeavlukket fjernet i 2021. Kravet om at funksjonsnedsettelsen skulle være «alvorlig» ble også fjernet. Velgere med funksjonsnedsettelse (det være seg psykisk eller fysisk) kan altså nå få hjelp av enten en stemmemottaker eller en person velgeren selv peker ut. Ved forhåndsstemmegivningen avgjør stemmemottakeren om velgeren oppfyller kravene til å motta hjelp. På valgdagen har stemmestyret det avgjørende ordet i eventuelle tvilstilfeller. Assistansebestemmelsen gjelder uavhengig av når stemmen avgis (i forhåndsstemmegivningsperioden eller på valgdagen), og hvor stemningen foregår (i et stemmelokale, utenfor et valglokale, på en institusjon som for eksempel et sykehjem eller andre steder der velger oppholder seg).

Endringen gir i utgangspunktet større autonomi til flere velgere med funksjonsnedsettelser siden kravet om alvorlighet er fjernet, og disse velgerne nå har mulighet til å peke ut egen hjelper. I en forstand gir bestemmelsen mindre rom for skjønnsutøvelse fra stemmemottaker, siden kravet om at funksjonsnedsettelsen må være «alvorlig» er fjernet. Men det er fortsatt et skjønns spørsmål om velgeren «ikke kan stemme alene». Bakgrunnen for bestemmelsen beror på to sentrale avveininger som denne rapporten undersøker empirisk.

1. Den ene handler om retten velgeren har til å utpeke hjelperen og beskrives av Valglovutvalget på følgende måte (NOU 2020:6, side 238): «Spørsmålet om velgere skal ha rett til å velge en assistent i stedet for en valgfunksjonær, beror på en avveining mellom hensynet til velgerens valgfrihet og verdighet på den ene siden og hensynet til å motvirke utilbørlig påvirkning av velgeren på den andre.» For Valglovutvalget ble hensynet til velgerne det viktigste. I vår undersøkelse legger vi vekt på å få fram både velgeres og stemmemottakeres erfaringer med hvordan avveiningen mellom disse hensynene fungerer i praksis.
2. Den andre handler om kravet om at funksjonsnedsettelsen innebærer at velgeren «ikke kan stemme alene», og at stemmemottakeren eller stemmestyret har myndighet til å definere behovet ved tvilstilfeller. I undersøkelsen har det vært viktig for oss å få fram perspektiver fra både velgersiden og stemmemottakere om i hvilken grad tvilstilfeller oppstår, hva som kjennetegner eventuelle tvilstilfeller og hvilke hensyn som legges til grunn hvis slik tvil skulle oppstå.

Den norske valgordningen har ingen begrensninger på stemmerettsområdet utover alder, botid (lokalvalg), statsborgerskap (stortingsvalg) og at man i tillegg må være eller ha vært folkeregistrert som bosatt i Norge. Begrensninger knyttet til (mental) funksjonsevne er vanlig i andre land (Belt 2016, Kopel 2017). En optelling blant 193 FN-land fra 2016 viser at kun 21 land (11%) ikke har noen begrensninger på stemmeretten for velgere med mentale helseproblemer (Bugra m.fl. 2016). Land uten stemmerettsbegrensninger har da også lovgivning som sikrer at velgerne med ulike funksjonsnedsettelser kan delta på trygg måte og i Norge er assistansebestemmelsen en slik ramme. Ulike land har løst det behovet enkelte velgere har for assistanse på ulike måter.

⁴ Velgere som kan stemme alene, vil etter lovendringen fremdeles ha rett til veiledning fra en valgmedarbeider om hvordan man stemmer, men valgmedarbeideren må da forlate stemmeavlukket når velgeren tar sine valg.

Sverige har en bestemmelse som ligner på den norske, men går noe lenger i å legge til rette for at velgerne skal kunne delta. Som i Norge kan velgerne med funksjonsnedsettelse be om hjelp, og selv velge hvem denne personen skal være (Vallag 3 §). I tillegg kan velgerne avgi stemme til ambulerende stemmemottakere, men også stemme ved hjelp av andre personer («budbringere»). En slik «budbringer» kan være ektefelle, barn, barnebarn, foreldre, søsken eller noen som yrkesmessig utøver omsorg ovenfor velgeren (Vallag 4 §). Danmark har en «strammere» lovgivning i og med at kun velgeren skal være til stede i «stemmerummet» (§ 54). Velgere som har behov for assistanse, kan be om å få avgi stemme «umiddelbart uten for stemmelokalet» (§ 55). Slik hjelp skal gis av to stemmemottakere, men velgerne kan kreve at en av disse er en person de selv peker ut. I Tyskland kan velgerne også be om assistanse både i og utenfor stemmeavlukket, mens i Finland skal valgstyrene utpeke en dedikert hjelp som skal være tilgjengelig i alle valglokaler og det skal tydelig fremgå hvem denne personen er (se Europaparlamentet 2020).

Det er grunn til tro at den norske valglovens assistansebestemmelse kan være aktuell for mange velgere, og at informasjon i forkant av valget kan bidra til å redusere det behovet enkelte velgere måtte ha for assistanse, både i valglokalet og i selve valgavlukket. Krav om universell utforming kan også bidra til å redusere behov for slik assistanse, og gjøre stemmingen tryggere for velgerne.

Det kan ikke fastslås eksakt hvor mange velgere som har en funksjonsnedsettelse, men i en SSB-undersøkelse i 2017 svarte 17 prosent at de hadde en fysisk eller mental funksjonshemming (Bø og Håland, 2017). Det er heller ikke mulig å fastslå hvor mange av disse som på grunn av funksjonsnedsettelsen ikke kan stemme alene. I lokalvalget i 2023 hadde 4,36 millioner innbyggere stemmerett, og 17 prosent utgjør i overkant av 741 000 velgere. Tallet er nok høyere siden eldre over 66 år ikke inngår i utvalget til SSB. Stemmerettsstatistikken viser at andel eldre velgere øker for hvert valg, og i 2023-valget var økningen størst blant dem mellom 67 og 79 år (Kleven og Risberg, 2023). Helsedirektoratet (2018) viser også til betydelige demografiske endringer i perioden 2009 til 2018, blant annet har aldersgruppen over 90 år økt med 29 prosent i denne perioden (fra 34,659 til 44,692 personer). Folk lever lenger, noe som vil øke antallet velgere med enten en fysisk eller kognitiv funksjonsnedsettelse. La oss illustrere det med et eksempel: Folkehelse rapporten i 2021 anslår at 65,817 personer over 80 år var diagnostisert med demens i 2020, noe som utgjorde rundt 27 prosent av de stemmeberettigede i denne aldersgruppen ved stortingsvalget i 2021 (240, 000 velgere totalt). Det er flere kvinner enn menn som er diagnostisert med demens. 70 prosent av velgerne over 80 år deltok i stortingsvalget 2021, men deltakelsen var rundt 11 prosentpoeng høyere blant mennene enn blant kvinnene i den aktuelle aldersgruppen (valgdeltakelse menn 77,1%, og kvinner 66,4%). Disse tallene kan ikke i seg selv si noe om årsaksforhold, men kjønnsforskjellene antyder at mange med demens sannsynligvis ikke stemmer. Hvis de ønsker å stemme vil dette være en gruppe som vil ha behov for hjelp. Folkehelseinstituttet forventer en sterk økning i antallet med demens ettersom levealderen har økt.

Den ovennevnte SSB-undersøkelsen (Bø og Håland, 2017:7) fanger opp forskjellen mellom «synlige» (for eksempel rullestol) og «usynlige» (for eksempel mentale) funksjonsnedsettelse. Det er ikke utenkelig at eventuelle tvilstilfeller med hensyn til om velgeren kvalifiserer for hjelp oftere vil finnes i den sistnevnte velgergruppen, samtidig som det kan være belastende for velgere med mentale lidelser å formidle dette til stemmemottaker selv om sistnevnte har taushetsplikt. Erfaringene til slike velgergrupper følger vi opp i prosjektet.

2.2. Hva vet vi om hvordan assistansebestemmelsen fungerer?

Som bakgrunn for våre analyser oppsummerer dette avsnittet erfaringene fra stortingsvalget 2021 relatert til det som er hovedtemaene i denne rapporten. Det gjelder a) valgmedarbeiderne og velgernes kunnskap om assistansebestemmelsen, og b) de to gruppenes praktiske erfaringer med den. Hvilke erfaringer kan vi trekke ut av stortingsvalget 2021 om disse temaene?

Kantar (2021) gjennomførte, på oppdrag fra Valgdirektoratet, en evaluering av endringene i assistansebestemmelsen i 2021. Undersøkelsen baserer seg på spørreundersøkelser blant valgmedarbeidere (N=4930) og velgere med behov for assistanse (N=1479). Den sistnevnte gruppen ble avgrenset ut fra et spørsmål om funksjonsnedsettelse som screenet respondenter til undersøkelsen (for spørsmålsformulering se Kantar 2021: 7).

Vi starter med valgmedarbeiderne, der 63% opplevde situasjoner der velgere ønsket assistanse på selve valgdagen. Rundt halvparten registrerte velgere som hadde med en hjelper de selv hadde valgt, mens et mindretall (17%) registrerte velgere som hadde med seg både en valgmedarbeider og egenvalgt hjelper. Rundt 10% opplevde det som utfordrende å sette «grenser» for selvvalgt hjelper, og like mange opplevde kommunikasjonen med velgeren som vanskelig. Et mindretall (rundt 10%) svarte at valgmedarbeider ble med inn i stemmeavlukket etter å ha informert velgere om at det var et krav, noe som innebærer at disse ikke hadde fått med seg regelendringen om at valgfunksjonær ikke må bli med inn i stemmeavlukket. Flertallet (84%) kjente derimot til at det ikke lenger var et krav om at funksjonsnedsettelsen skulle være «alvorlig», og tilegnet seg slik kunnskap i den lokale opplæringen. Svært få svarte at det oppstod situasjoner der velger som selv hadde rett til å velge hjelper ikke fikk det. De aller fleste var også klar over at velgerne kunne ha med utelukkende den selvvalgte hjelperen i stemmeavlukket. Rapporten konkluderer med at det ennå er enkelte valgmedarbeidere som praktiserer «regelverket feil» (Ibid:40): De mente å observere velgere som «ikke var kvalifisert» til å ha med egen hjelper i stemmeavlukket fordi «funksjonsnedsettelsen ikke var stor nok». Videre konkluderer rapporten med at selv om praktiseringen av regelverket kan ha blitt enklere, så fjerner det ikke utfordringen med for aktive medhjelpere (Ibid). Av de åpne svarene framgår det at enkelte velgere ville ha med «ektefelle, og foreldre som «veiledet» eget barn som førstegangsvelgere». Dette er velgergruppen assistansebestemmelsen ikke er ment å dekke. Rapporten peker videre på at det er «nødvendig å klargjøre ytterligere når valgmedarbeider skal bli med i valgavlukket», som kun skal skje om velgeren ber om det, eller at valgmedarbeideren vurderer at velger kan ha behov for hjelp (Ibid:41).

Blant velgerne rapporterer nesten samtlige at de var alene i valgavlukket (Ibid:15). Av de som hadde med selvvalgt hjelper var det flere unge, men så å si alle (99%) ønsket å være alene i stemmeavlukket. Et mindretall (7%) svarte at valgmedarbeideren ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om velgerens rettigheter. Hele 87% av velgerne rapporterte at de ikke var kjent med at kravet om funksjonsnedsettelsen måtte være alvorlig var fjernet, mens omtrent like mange ikke hadde fått med seg at valgmedarbeider ikke måtte bli med inn i stemmeavlukket. Så å si samtlige svarte at de ikke hadde fått informasjon om regelendringene av valgmedarbeiderne. Det er vanskelig å si noe entydig om forskjeller mellom velgere med ulike former for funksjonsnedsettelse basert på undersøkelsen. Rapporten konkluderer med at få velgere kjenner til regelendringene, og at informasjonsarbeidet bør styrkes f.eks. gjennom de funksjonshemmedes organisasjoner (Ibid:16). Hele 94% sier imidlertid at de ikke ville hatt med selvvalgt hjelper om de kjente til denne muligheten. Svært få svarer at de hadde med selvvalgt hjelper og/eller valgfunksjonær inn i stemmeavlukket, men i denne lille gruppen svarer flere at «selvvalgt hjelper forsøkte å påvirke valget», og at

valgfunksjonær spurte om å være med eller insisterte på å være med inn i (Ibid:17). Mange valgmedarbeidere opplever at selvvalgte hjelpere er «for aktive», og at de prøver å hindre at dette skjer. Rapporten anbefaler større søkelys på å balansere kravet om at valget skal tas uten påvirkning av andre vil «være lurt før neste valg, og at opplæringen må legges på valgmedarbeiderne».

Valggjennomføringsundersøkelsen 2021 baserer seg på en spørreundersøkelse til kommuner- og fylkeskommuner om selve valggjennomføringen (Oslo Economics 2021). 297 av 356 kommuner besvarte undersøkelsen som inneholder to spørsmål om assistansebestemmelsen. På spørsmål om hvorvidt kommunene opplevde utfordringer med hensyn til endringene i assistansebestemmelsen svarte 90% at de ikke opplevde det som utfordrende. Det samme antallet kommuner svarte at de heller ikke opplevde andre utfordringer når velgere med fysiske eller psykiske funksjonsnedsettelse skulle stemme (Ibid: 24-25). 15 kommuner (5%) rapporterte at det var utfordringer med endringene i assistansebestemmelsen og de åpne svarene viser at det blant annet gjaldt usikkerhet rundt hvem som har rett til selv å velge ut en person som skal hjelpe dem å stemme. Enkelte opplever at den nye bestemmelsen har gjort det vanskeligere; («Var enklere før når vi kunne svare at det ikke var lov med hjelp fra andre»), og («tilfeller der valgmedarbeider ikke kunne se at velger hadde fysisk eller psykisk funksjonsnedsettelse, men der assistenten påstod at velgeren trengte hjelp»). Noen viser også til situasjoner der utilbørlig påvirkning kan ha funnet sted; («Under velgerhandlingen hørte valgmedarbeider en dialog som tilsa utilbørlig påvirkning av ledsager»), og («...noe vanske med å vurdere om privat utvalgt medhjelper kan ha påvirket velger eller stemt på vegne av velger» (Ibid: 24).

Spørsmålet er hvordan assistansebestemmelsen vurderes etter å ha fungert i to valg.

3. Data og metode

Denne rapporten benytter primært kvalitative metoder for å gå i dybden av kunnskapsgrunnlaget og erfaringene til valgmedarbeidere og velgere rundt assistanse ved stemmegiving. Formålet er å evaluere praktiseringen av assistansebestemmelsen i de to valgene hvor den har vært gjeldende, nemlig i 2021 og i 2023. For å gå i dybden på valgmedarbeidere og velgeres kunnskap om og praktisk erfaring med assistansebestemmelsen bygger rapporten primært på kvalitative intervjuer i utvalgte casekommuner med valgmedarbeidere og velgere som er i målgruppen for bestemmelsen. Særlig for å komme tettere på velgernes erfaringer med bestemmelsen er en kvalitativ tilnærming med dybdeintervjuer helt avgjørende. Med hensyn til å kartlegge valgfunksjonærens erfaring og kunnskap supplerer vi intervjuene med informasjon fra en spørreundersøkelse til valgansvarlige i alle kommuner i Norge. Det gir en bedre systematisk oversikt over erfaringene med bestemmelsen, hvorvidt den har vært mye i bruk og i hvor stor grad det har oppstått tvilstilfeller.

I denne delen presenteres ulike datakilder for rekruttering av informanter, intervjumaterialet og gjennomføring av intervjuer, samt referansegruppen og etiske vurderinger.

I datainnsamling og rekruttering av informanter fokuserte vi arbeidet på 5 casekommuner; Askøy, Bergen, Kristiansand, Lunner og Vaksdal. Disse fem kommunene kan ikke være representative for landet som helhet, men ble valgt for å sikre variasjon med hensyn til geografi og kommunestørrelse (innbyggertall). Vårt intervjumateriale med et lite utvalg informanter er ikke egnet til å si noe systematisk om for eksempel hvordan kommunestørrelse påvirker praktisering av assistansebestemmelsen. Derimot kan vi med et dypdykk i noen kommuner si noe om ulike perspektiv i samme kontekst og peke på noen mulige sammenhenger som kan utforskes videre. Videre sikrer materialet fra spørreundersøkelsen representativitet og mer generaliserbare funn når det gjelder valgfunksjonærens perspektiv.

3.1. Datakilder og rekruttering av informanter

For å belyse ulike perspektiv og erfaringer med assistansebestemmelsen kreves det et mangfold av datakilder. Nedenfor beskrives de ulike datakildene for valgmedarbeideres og velgeres perspektiv samt prosessen med rekruttering av informanter fra de ulike gruppene.

Ut over datakildene nevnt under har vi også gjennomgått relevante dokumenter (veiledere, kurs- og informasjonsmateriell) og tilgjengelig forskningslitteratur. Dette inkluderer materiale vi har fått gjennom kontakt med casekommunene og de nasjonale organisasjonene, samt rapporter og litteratur som sammenfatter erfaring fra andre land både med hensyn til lignende bestemmelser og velgerrettet informasjonsarbeid generelt (se for eksempel Europaparlamentet, 2020).

3.1.1. Kilder for valgmedarbeidernes perspektiv

For *valgmedarbeidernes perspektiv* brukte vi to ulike datakilder: en *spørreundersøkelse* til valgansvarlige i kommunene og *gruppeintervju* med valgmedarbeidere i utvalgte casekommuner. *Valggjennomføringsundersøkelsen* som ble gjennomført av Oslo Economics etter valget høsten 2023 er en undersøkelse som sendes ut til valgansvarlige i alle landets kommuner (for mer informasjon, se Oslo Economics, kommer, a). Spørreundersøkelsen har en rekke spørsmål om ulike sider ved gjennomføringen av valget, inkludert to spørsmål om praktiseringen av assistansebestemmelsen. Oslo Economics har stilt sitt materiale til rådighet for oss. En slik

kvantitativ undersøkelse gir en landsdekkende oversikt over omfanget av utfordringer med assistansebestemmelsen, som ikke kan oppnås ved kvalitative studier i utvalgte kommuner. Samtidig har undersøkelsen også åpne spørsmål der valgansvarlige skriver inn kommentarer med egne ord. Dette gir oss tilgang til et mer omfattende kvalitativt materiale enn det vi kan få fra våre utvalgte casekommuner.

I tillegg har vi gjennomført *kvalitative intervjuer* med valgmedarbeidere i de utvalgte casekommunene. Mens valggjennomføringsundersøkelsen rettes til valgansvarlige, fikk vi på denne måten erfaringer fra dem som møter velgerne direkte. Intervjuene ble gjennomført som gruppeintervjuer, der vi samlet noen valgmedarbeidere i hver av de fem casekommunene, fortrinnsvis med erfaringer fra ulike valglokaler og fra både valgdagen og forhåndsstemmeperioden. Informanter ble rekruttert gjennom valgansvarlig i casekommunene, som var hjelpelige med å organisere gruppeintervju i alle fem kommuner. Denne gruppen informanter samler et bredt perspektiv på valggjennomføring og erfaring med assistansebestemmelsen. Det var noe ulikt i de forskjellige casekommunene i hvor stor grad valgmedarbeiderne hadde erfaringer fra flere valg og valg før endringen ble implementert. I noen tilfeller ble ansatte i kommuneadministrasjonen som jobber med valg med på gruppeintervjuet, enten som valgansvarlige eller fordi de hadde arbeidet som valgmedarbeidere i forhåndsstemmeperioden. Én av valgmedarbeiderne hadde også tidligere arbeidet som valgansvarlig i kommunen.

3.1.2. Kilder for velgernes perspektiv

For *velgernes perspektiv* rekrutterte vi informanter fra ulike datakilder: Vi ønsket å ikke utelukkende intervju *velgere* med funksjonsnedsettelse og behov for assistanse, men også ulike organiserte *representanter* for slike velgere i *kommunale råd* og *organisasjoner på nasjonalt nivå*. Disse representantene har gjerne en bedre oversikt over hvor godt systemene fungerer og kunne sammenfatte tilbakemeldinger og erfaring fra en større gruppe velgere. Dermed blir konklusjonene mer generelle og mindre påvirket av erfaringer fra enkeltpersoner, som nødvendigvis ikke kan være representative.

Vi intervjuet representanter fra *råd for personer med funksjonsnedsettelse* og *eldreråd* i de utvalgte casekommunene. Vi inkluderte eldreråd siden de antas å ha innsikt i situasjonen for velgere med f.eks. ulike grader av demens. Intervjuene ble gjennomført på forskjellige måter i casekommunene. I noen kommuner samlet vi representanter fra de ulike rådene til fysisk gruppeintervju, mens det i andre kommuner ble gjennomført telefonintervju med rådsleder. I to av kommunene intervjuet vi rådsmedlemmer fra begge råd. I to av kommunene var det ikke mulig å intervju en representant fra henholdsvis rådet for personer med funksjonsnedsettelse og eldrerådet, delvis grunnet lite kapasitet blant rådsmedlemmer og delvis liten kjennskap til assistansebestemmelsen i rådene. Totalt rekrutterte vi informanter fra kommunale råd i fire av fem kommuner, med medlemmer fra råd for personer med funksjonsnedsettelse i tre av kommunene og fra eldreråd i tre av kommunene. De fleste av rådsmedlemmene er også medlem i ulike brukerorganisasjoner.

Vi intervjuet også *organisasjoner på nasjonalt nivå* som representerer ulike grupper av personer med nedsatt funksjonsevne og andre grupper som kan ha særlige utfordringer og assistansebehov. Vi intervjuet representanter for paraplyorganisasjonen Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) og medlemsorganisasjonene Blindeforbundet, Mental Helse og Landsforbundet for utviklingshemmede og pårørende (LUPE). Særlig FFO og Blindeforbundet har vært engasjert i

politisk påvirkningsarbeid for økte rettigheter til assistanse ved valg (se del 4.2.2 i analysen). Intervjuene ble gjennomført digitalt eller over telefon, i ett gruppeintervju og to enkeltintervjuer.

Vi har også intervjuet *velgere med funksjonsnedsettelse og behov for assistanse ved stemmegivning*. I utvalg av velgere var det et mål at disse skulle representere ulike former for både synlige og usynlige funksjonsnedsettelse. Vi intervjuet totalt fem velgere; en rullestolbruker med synlig funksjonsnedsettelse, en svaksynt med usynlig funksjonsnedsettelse, en velger med demens og dermed usynlig funksjonsnedsettelse, og to velgere som er psykisk utviklingshemmet, hvor funksjonsnedsettelsen kan kategoriseres som synlig for den ene og usynlig for den andre.

Det viste seg å være utfordrende å rekruttere velgere. Den opprinnelige rekrutteringsstrategien var å rekruttere velgere innad i kommunene, via valgmedarbeidere og rådsmedlemmer. Vi benyttet intervju med lokale råd for eldre og personer med funksjonsnedsettelse for å identifisere mulige intervjukandidater. Dette ble delvis vellykket i tre av kommunene, der fire velgere ble rekruttert på denne måten. I den ene kommunen ble forsker gjort oppmerksom på sak i lokalavisa og tok direkte kontakt med velger. For de to andre kommunene lyktes ikke dette og en alternativ rekrutteringsstrategi der velgere ble søkt uavhengig av om de tilhørte kommunene i vårt utvalg ble gjennomført. Gjennom kontakt med et lokallag i Nasjonalforeningen for folkehelsen lyktes vi med å rekruttere en velger som lever med demenssykdom.⁵

3.2. Intervjumateriale og gjennomføring av intervju

Tabell 2 gir en fullstendig oversikt over intervjumaterialet rapporten bygger på, med antall informanter i hver datakilde per kommune. Til sammen har vi intervjuet 11 informanter for valgmedarbeidernes perspektiv og 18 informanter for velgernes perspektiv.

For å fange opp endringen over tid ønsket vi å rekruttere informanter med erfaring fra valg både før og etter bestemmelsen trådte i kraft. Ikke alle informanter oppfylte dette kriteriet,⁶ men ved å samle perspektiv fra flere informanter, ofte i gruppeintervju, fikk vi frem ulike perspektiv, både ulike kunnskapsgrunnlag og erfaringer. For eksempel ble i noen tilfeller kommuneansatte med på gruppeintervjuer med valgmedarbeidere eller kommunale råd, hvor de kunne bidra med langtidsperspektiv og politisk kontekst.

En annen viktig ting å merke seg er hvordan informantene ofte har overlappende roller. For eksempel hadde noen av valgmedarbeiderne vi intervjuet tidligere arbeidet i kommunen med gjennomføring av valg. Dette gjaldt i enda større grad for informantene for velgernes perspektiv; De fleste av informantene fra kommunale råd og nasjonale organisasjoner har også selv personlig erfaring som enten *velger med behov for assistanse* eller *hjelper*. Ved å samle velgerperspektiv fra flere kilder får vi derfor et bredere tilfang av ulike perspektiv, både på et overordnet nivå og med andre velgererfaringer enn fra de fem velgerne vi intervjuet.

⁵ Det ble også gjort en henvendelse til Nasjonalforeningen for folkehelsen sentralt for eventuelt intervju om erfaringer og vurderinger av endringen i assistansebestemmelsen med utgangspunkt i Nasjonalforeningens rolle som interesseorganisasjon for personer med demens og deres pårørende. Denne henvendelsen ga ikke resultater, selv ikke med videreformidling av henvendelse til fylkeslagene.

⁶ For eksempel vil en velger med nyoppstått demens ha erfaringer med assistansebestemmelsen fra det siste valget, men ikke nødvendigvis valget før det ettersom det ikke var relevant med assistanse i stemmegivning.

Tabell 2. Oversikt over kvalitative data: fordeling av informanter på datakilde

	Nasjonalt	Innad i de fem casekommunene					Totalt
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Valgmedarbeidernes perspektiv							11
Valgmedarbeidere			3	5*	2	2	11
Velgernes perspektiv							18
Velgere	1	2	1			1	5
Råd for personer med nedsatt funksjonsevne			2		2	1	5
Eldreråd		1	2			1	4
Nasjonale organisasjoner	4						4

* I en av kommunene gjorde vi et intervju med valgsekretariatet (2 informanter) i tillegg til en gruppe valgmedarbeidere (3 informanter).

En del av intervjuene ble gjennomført digitalt/over telefon mens særlig intervjuene med velgere ble gjennomført ved fysiske møter. Ved å velge kommuner som ligger i og nær de stedene der NORCE og ISF har kontorer kunne vi enkelt gjennomføre noen intervjuer fysisk, dersom våre informanter foretrakk det.⁷ Dette var et særlig hensyn å ta i forbindelse med intervju av velgere med funksjonsnedsettelse. I intervjuene med velgere benyttet vi to intervjuguider, en standard versjon og en forenklet versjon som var tilpasset velgere med psykisk utviklingshemming (se Vedlegg 1).

3.3. Referansegruppe og etiske vurderinger

Vi opprettet en bredt sammensatt vitenskapelig og praksisforankret referansegruppe for prosjektet. Referansegruppen ga innspill i prosjektets innledende fase, om blant annet hva som oppleves som de viktigste problemstillingene og utfordringene med hensyn til assistansebestemmelsen i valgloven. Informasjonsskriv og intervjuguider som ble brukt i prosjektet ble også gjennomgått. Gruppen bestod av representanter fra KDD, Valgdirektoratet, Institutt for samfunnsforskning (ISF), Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) og Blindeforbundet. Referansegruppen var en viktig del av kvalitetssikringen i prosjektet ved at dens medlemmer fungerte som faglige sparringpartnere.

Prosjektet er meldt til Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør. Intervjuer med identifiserbare personer i kommunene gjør at prosjektet behandler persondata, inkludert sensitive data som personers helse og politisk holdning. Målet vårt er ikke å beskrive forhold i enkeltkommuner. Derfor er verken informantens navn eller kommunetilhørighet gjengitt i denne rapporten, og intervjumaterialet er anonymisert så fullt ut som det lar seg gjøre.

⁷ Vi kunne likevel sikre geografisk spredning i utvalg av kommuner, siden NORCE har en desentralisert struktur med avdelingskontorer i ulike byer.

4. Analyser og diskusjon

I denne delen presenteres funn fra studien ved en analyse av informasjon fra intervju og spørreundersøkelsen. Først presenteres valgmedarbeidernes perspektiv ved informasjon fra spørreundersøkelsen til valgansvarlige og intervjuer med valgmedarbeidere. Deretter presenteres velgernes perspektiv ved intervjuer med kommunale råd, nasjonale brukerorganisasjoner og velgere som har erfaring med assistansebestemmelsen de to foregående valg. I siste del av analysen sammenfatter vi ulike innspill på forbedringspunkter som kom frem i intervjuene fra representanter for de ulike perspektivene.

4.1. Valgmedarbeideres perspektiv

Vi skal her først presentere resultater fra Valggjennomføringsundersøkelsen, som ble gjennomført av Oslo Economics etter valget høsten 2023. Som nevnt i kapittel 3 er dette en spørreskjemaundersøkelse som sendes til valgansvarlige i alle landets kommuner. Deretter supplerer vi dette helhetsbildet med et nærmere blikk på valgmedarbeiderne i våre fem utvalgte casekommuner.

4.1.1. Spørreundersøkelsen til valgansvarlige

Valggjennomføringsundersøkelsen omfatter en rekke spørsmål om den praktiske gjennomføringen av valget – både spørsmål med faste svaralternativer og åpne spørsmål der de valgansvarlige skriver inn sine svar som fritekst. Undersøkelsen inneholder flere spørsmål om utfordringer for velgere med ulike funksjonsnedsettelse. Disse forholdene er rapportert i kapittel 7.4 i hovedrapporten fra undersøkelsen (Oslo Economics, kommer, a) og i en spesialundersøkelse av valgutstyrets (dvs. stemmeavlukker, skilting, valgurner) brukervennlighet for velgere med funksjonsnedsettelse (Oslo Economics, kommer, b). I denne rapporten konsentrerer vi oss om spørsmål som direkte angår assistansebestemmelsen.

Tabell 3. Har kommunen på forhånd sendt ut eller publisert informasjon om at velgere med funksjonsnedsettelse har rett til assistanse ved stemmegivningen?

	Antall	Andel
Ja	87	32,5 %
Nei	162	60,5 %
Vet ikke	19	7,1 %
Total	268	100,0 %

Kilde: Valggjennomføringsundersøkelsen 2023, Oslo Economics.

De *valgansvarlige* ble spurt om kommunen hadde publisert informasjon om at velgere med funksjonsnedsettelse hadde rett til assistanse. I tabell 3 ser vi at en tredjedel av kommunene hadde gjort dette. I et åpent spørsmål ble de som svarte «ja» bedt om å fortelle hvordan denne informasjonen ble distribuert. I de fleste tilfellene var informasjonen publisert slik at velgeren selv måtte oppsøke informasjonen. Det vanligste var å legge ut informasjon på kommunens nettside. Andre kanaler var å sette inn annonser i lokalaviser, og informere gjennom hefter og brosjyrer som ble sendt ut til alle kommunens husstander. Sosiale medier ble også brukt, og noen kommuner fikk

redaksjonell omtale i lokale medier. Slik var informasjon om assistansebestemmelsen i mange tilfeller en del av en større informasjonspakke om valget.

Et lite antall kommuner nevner likevel at de også hadde målrettet informasjonen mot velgere med funksjonsnedsettelse. For eksempel hadde en kommune lagd en egen info-folder som ble distribuert av hjemmetjenesten og psykisk helsetjeneste, mens en annen kommune sendte ut et skriv til alle brukere og pårørende i disse tjenestene. Andre kommuner forteller at de har sendt ut informasjon direkte til relevante instanser, som elderrådet, råd for mennesker med funksjonsnedsettelse, brukerorganisasjoner, hjemmetjenesten, venneforeninger ved sykehjem, dagsentre, og de ansvarlige for habiliteringstjenester, psykisk helse og rus. Hensikten var da at disse instansene skulle videreformidle informasjonen.

Velgere med funksjonsnedsettelse er imidlertid også målgruppe for et annet tiltak: stemmegivning hjemme eller på institusjon. Muligheten for å stemme hjemme, og at terskelen for å stemme hjemme ikke skal være for høy, er trolig noe flere kommuner har blitt mer bevisst på etter hvert. Valgloven gir mulighet til å forhåndsstemme hjemme når velgerne på grunn av sykdom eller uførhet ikke kan stemme i de vanlige forhåndsstemmelokalene. Denne bestemmelsen åpner for et visst skjønn fra kommunenes side når det gjelder hvilke krav til sykdom og uførhet som kommunen stiller. Ved valget i 2021, under koronapandemien, var mange kommuner opptatt av at det ikke skulle stilles for strenge krav til velgere som ønsket å stemme hjemme. Hvor mye som kommunene skal gjøre for å informere om dette tilbudet er også et skjønnsspørsmål. Noen av kommunene som målrettet informasjon mot velgere med funksjonsnedsettelse ga nok disse andre tiltakene mest oppmerksomhet, slik dette svaret fra en valgansvarlig viser:

Det ble laget en lokal informasjonsbrosjyre om valget, som ble delt ut av hjemmetjenesten. Fokuset der var nok på mulighet for hjemmestemming, men også resten av valget ble gjennomgått – med et lokalt tilsnitt.

I Valggjennomføringsundersøkelsen ble det også stilt et spørsmål om kommunen opplevde utfordringer knyttet til assistansebestemmelsen. Som det går fram av Tabell 4, svarte det store flertallet – 86 prosent – «nei» på dette spørsmålet. Bare ni prosent mente det hadde vært slike utfordringer, mens resten var usikre.

Tabell 4. Opplevde kommunen utfordringer knyttet til assistansebestemmelser i situasjoner hvor velgere med fysisk eller psykisk funksjonsnedsettelse skulle gjennomføre sin valghandling?

	Antall	Andel
Ja	25	9,3 %
Nei	224	85,6 %
Vet ikke	19	7,1 %
Total	268	100,0 %

Kilde: Valggjennomføringsundersøkelsen 2023, Oslo Economics

De som svarte «ja», ble bedt om å utdype svaret sitt. En kommune nevnte at lovendringen burde vært kommunisert tydeligere til kommunene. I noen få tilfeller var utfordringen at valgmedarbeiderne ikke har fått med seg hvordan assistansebestemmelsen nå var utformet, slik dette eksempelet viser:

Vi hadde et tilfelle hvor ektefelle ønsket å være med mannen inn i valgavlukket, da han har begynnende demens. Det var ikke kommunisert godt nok til alle valgmedarbeidere at velgere nå selv kan bestemme hvem som skal hjelpe dem. Valgmedarbeider sa at hen kunne hjelpe til i stedet.

Langt de fleste utdypingene handlet likevel om at det var vanskelig å vurdere om en velger virkelig trengte hjelp, og om assistenten virkelig var selvvalgt og ønsket av velgeren. I andre tvilstilfeller var spørsmålet om velgerens kognitive funksjonsnedsettelse var så sterk at velgeren faktisk ikke var i stand til å treffe et valg og gi uttrykk for det. I slike tilfeller ville det være assistenten, og ikke velgeren, som i realiteten avga stemme (og slik fikk en dobbeltstemme), ut fra en tanke om hva velgeren ville ha stemt på dersom han eller hun hadde kunnet uttrykke det. Det ble også pekt på tilfeller der velgere som ikke hadde noen funksjonsnedsettelse, men derimot språkutfordringer, ville ha med en assistent.

Videre ble hjelperne til dels beskrevet som pågående, for ikke å si påtrengende – i kontrast til den profesjonelle og nøytrale valgmedarbeideren. Dermed ble det reist spørsmål om assistansen bidro til å svekke prinsippet om frie og hemmelige valg. Noen sitater fra fritekstsvarene kan illustrere dilemmaene som valgmedarbeiderne opplevde:

Tvilstilfeller der velgaren verka å både kunne og ville stemme sjølv, men assistent (forelder eller partner) insisterte på å vere med inn i avlukket. Valgfunksjonær har tilpassa situasjonen, tilbudt sterkt sin nøytrale assistanse i staden for, men prøvd å unngå høglytte diskusjonar i valglokalet.

Det er vanskelig å vurdere behovet og evt. når en skal si nei. Eksempelvis når velgere er demente og ektefelle vil være med inn – hvem avgjør i hvor stor grad velger er dement og når blir handlingene utført av en assistent. Dette er vanskelig og jeg ønsker vi skal gå tilbake at en valgfunksjonær skal være med inn i avlukket. Hadde slike tvilstilfeller under forhåndsstemmingen.

Vanskelig for valgmedarbeider å bestemme hvem som ikke skal ha med seg assistanse inn i valgavlukke. Vi ser at det er mange som går inn sammen og sier at en av de trenger hjelp. Vi sier at valgmedarbeider kan hjelpe men det ønsker de ikke. Ønsker at en «kjent» person skal hjelpe de i avlukket.

Vi er usikre i hvilken grad velger får en reell valgmulighet til å ta selvstendige valg når personlig assistent, pårørende er med inn i valgavlukket.

Så må det tilføyes at disse fritekstsvarene kommer fra det mindretallet som opplevde problemer med assistansebestemmelsen. Flertallet av kommuner, som svarte at de ikke opplevde slike utfordringer, fikk naturlig nok ikke noe slikt oppfølgingsspørsmål.

4.1.2. Intervjuer med valgmedarbeidere

Intervjuene fra de fem casekommunene kan dermed supplere bildet fra Valggjennomføringsundersøkelsen ved å ikke bare fange opp reaksjoner fra valgmedarbeidere som hadde opplevd problemer med den nye assistansebestemmelsen, men også erfaringer fra dem som var fornøyde. I det følgende presenteres intervjuede valgmedarbeideres kjennskap og opplæring, og deres erfaring med assistansebestemmelsen. Til slutt diskuteres kort forhold som kan bidra til å redusere behovet for assistanse, fra valgmedarbeidernes perspektiv.

4.1.2.1 Kjennskap og opplæring

I fire av de fem casekommunene var *valgmedarbeiderne* kjent med endringen i assistansebestemmelsen. Det vil si: ikke alle visste at det var skjedd en endring, siden noen var nye i denne rollen, men de visste hvordan bestemmelsen nå var utformet.

I den femte kommunen var endringen derimot ikke kjent. Kjennskap om dette kom først i etterkant av valget. Lokalavisa hadde et oppslag om en velger som ikke fikk med seg selvalgt medhjelper inn i avlukket. Velgeren var klar over retten til assistanse, og fikk støtte fra en lokal brukerorganisasjon. Hvorfor informasjonen glapp i denne kommunen er ikke lett å fastslå, men valgmedarbeiderne kan ikke huske at assistansebestemmelsen ble spesielt vektlagt i Valgdirektoratets kurs og opplæringsmateriale foran valget i 2023. Da bestemmelsen var ny, i 2021, var det pandemi – og det er mulig at informasjon om endringen ikke ble fanget opp da av den grunn. I denne kommunen som ikke kjente til endringen i assistansebestemmelsen, ble denne naturlig nok ikke formidlet videre fra valgansvarlige ut til valgmedarbeiderne.

Ellers ser opplæringen av valgmedarbeiderne i de fire andre casekommunene ut til å ha fungert godt, med kurs, samlinger og informasjonsmateriell. Uformell prat og diskusjon mellom valgmedarbeiderne ble også nevnt. I en kommune ble det framhevet at valgansvarlige gjorde spesielt oppmerksom på endringen i assistansebestemmelsen. En kommune som bare hadde holdt digitale kurs for valgmedarbeiderne pekte på en mulig forbedring: selv om digitale kurs fungerte godt for erfarne medarbeidere, burde det være fysiske kurs for de nye. Her ville det også være nyttig å diskutere konkrete caser (noe kommunen nå bare gjorde på kurs for stemmestyreledere).

4.1.2.2 Erfaringer med assistansebestemmelsen

Hvilket hovedinntrykk hadde så *valgmedarbeiderne* om assistansebestemmelsen, slik den fungerte etter endringen? De intervjuede valgmedarbeiderne hadde ulike oppfatninger om dette, men de fleste syntes det var en forbedring – selv om det også ble pekt på problematiske sider.

Mange mente at endringene hadde gjort jobben enklere for valgmedarbeiderne. I noen av intervjuene var vurderingen entydig positiv. Noen trakk fram at den tidligere bestemmelsen om at funksjonsnedsettelsen skulle være «alvorlig» var problematisk. Siden de ikke hadde noen helsefaglig kompetanse, var det ikke deres oppgave å vurdere dette. Det var riktignok mulig å se at en blind person, for eksempel, trengte hjelp, men umulig å vurdere hvor alvorlig en usynlig funksjonsnedsettelse er. Andre framholdt at den tidligere bestemmelsen om at valgmedarbeiderne skulle assistere kunne oppleves vanskelig. Når det kom en velger som ville ha med en ledsager inn i avlukket, følte valgmedarbeiderne at de måtte opptre påtrengende når de skulle si fra at de også skulle bli med inn. Et poeng er også at det blir trangt i avlukket hvis både en valgmedarbeider og en selvalgt hjelper skal bli med inn. Felles for valgmedarbeiderne i disse intervjuene var et overordnet mål om å gjøre valghandlingen til en god og hyggelig opplevelse for velgerne. Å opptre som en streng portvakt og avvise selvalgte hjelpere stred mot dette målet.

I de andre intervjuene var valgmedarbeiderne ikke uenig i dette, men vurderingene kunne være mer nyanserte, eller meningene kunne være delte. Her ble det påpekt at avveiningene ikke ble borte med lovendringen. Det var fortsatt vanskelig for valgmedarbeiderne å vurdere om velgerne hadde behov for assistanse eller om de kunne stemme alene. Dette gjelder særlig usynlige funksjonsnedsettelse som demens eller angst, men også for synlige funksjonshemninger kan det være vanskelig å avgjøre om det er mulig å stemme alene eller ikke.

Dermed var det – i alle kommuner – bred enighet om at man i praksis måtte godta velgernes ønske om å ha med selvvalgt hjelper, hvis det var tvilstilfeller. Som en valgmedarbeider uttrykte det: «Vi kan jo ikke spørre om legeerklæring heller». I praksis ligger altså ansvaret for å sikre et selvbestemt valg på velgeren selv, etter lovendringen.

Om dette var en god ting eller ikke, var det noe delte meninger om. Noen valgmedarbeidere trakk fram at de manglet helsefaglig bakgrunn, og umulig kunne vurdere behovet for assistanse. Velgeren kunne selv vurdere dette best. En valgmedarbeider sa for eksempel at de som lekpersoner ikke kan si «Nei, du er så frisk at du kan klare å gå og stemme selv». Andre var mer bekymret over påvirkning fra selvvalgte hjelpere. Her ble det nevnt at personer med funksjonsnedsettelse er i en sårbar situasjon, siden de er avhengig av hjelp fra familie eller BPA-assistenter. Dermed er de mer utsatt for press fra hjelperen når de stemmer – sammenlignet med en situasjon der de får hjelp fra valgmedarbeideren. Det ble også nevnt at personer med demens eller andre former for kognitiv svikt kan være særlig utsatt for påvirkning fra hjelpere, men at dette problemet oftere oppsto ved stemmegivning hjemme og på sykehjem enn i valglokalet.

En tilnærming til dette dilemmaet, som ble nevnt i en av kommunene, var at valgmedarbeiderne burde være «på tilbudssiden» og tilby hjelp når de ser at noen kan ha bruk for det. På denne måten fikk de vist at valgmedarbeiderne var tilgjengelige og kunne assistere ved behov, og velgeren fikk et reelt valg mellom assistanse fra selvvalgt hjelper eller valgmedarbeider (eventuelt fra begge to).

Intervjuene tyder på at avveiningen mellom bruk av selvvalgt hjelper eller valgfunksjonær ikke er den samme for alle funksjonsnedsettelse. Ved noen alvorlige funksjonsnedsettelse kan det være viktig at, på den ene siden, velgeren føler seg trygg sammen med hjelperen, og, på den andre siden, at hjelperen har den kompetansen som er nødvendig for å hjelpe velgeren. Et eksempel ble nevnt i et intervju: En velger manglet språk, og det var umulig for valgmedarbeiderne å forstå og bistå ham. Familien som var med, derimot, kunne forstå ham og dermed gi den nødvendige hjelpen.

For andre velgere, som har lettere funksjonsnedsettelse – eller kanskje strengt tatt ikke har behov for hjelp – vil valgmedarbeiderne kunne gi minst like god hjelp som selvvalgte. Det kan for eksempel være velgere som er dårlige til beins og trenger noen til å støtte seg inn i stemmeavlukket, eller som ser litt dårlig. Det kan også være velgere som er uvant med situasjonen i valgavlukket, blir litt usikre på hvordan man skal stemme og trenger veiledning.

4.1.2.3 Forbedringspunkter: hva kan gjøre det lettere?

I noen kommuner – særlig de største – var det tilfeller av lange køer de siste forhåndsstemmedagene, der også folk med funksjonsnedsettelse måtte vente. De intervjuede hadde noen forslag som kunne lette dette problemet. *Valgmedarbeiderne* i en kommune trakk fram at det var mulig å fylle ut stemmeseddelen, inkludert personstemmer og slengere, hjemme i ro og mak, før man dro til valglokalet. Det ville både gjøre det lettere å stemme uten assistanse, og bidra til mindre kø. I en annen kommune ble det foreslått å sette opp egne tidspunkt for folk som trenger bistand, på tider der det erfaringsmessig er lite pågang.

Et gjennomgående tema i mange av intervjuene var at assistanse i stemmeavlukket ikke må sees isolert, løsrevet fra hjelp og veiledning utenfor avlukket. Det er mange som ikke trenger assistanse inne i valgavlukket, men har bruk for god veiledning i forkant. Høytideligheten i det å stemme kan gjøre folk litt stresset. Uansett er det mange som har bruk for informasjon om personstemmegivningen og hvordan den fungerer – ikke minst førstegangsvelgere. Individuell

veiledning kan på forhånd redusere behovet for assistanse inne i stemmeavlukket, ble det sagt, og det kan være behov for å informere velgerne bedre om at man kan få slik veiledning.

Selv om mye er gjort, gjenstår også noe arbeid med universell utforming av valgutstyret (se Oslo Economics, kommer, b, for en nærmere diskusjon av dette). For eksempel blir det åpenbart behov for assistanse, når hyller med stemmesedler i avlukket er plassert så høyt at rullestolbrukere ikke rekker opp. Og stemmeavlukeene er gjerne i minste laget for velgere i store, elektriske rullestoler.

Til slutt er hjemmestemmegivning et alternativ for mange velgere med funksjonsnedsettelse, og assistanse i valglokalet kan heller ikke sees isolert fra andre former for assistert stemmegivning. For mange velgere er det vanskelig å ta seg til valglokalet i det hele tatt. Det gjelder mange eldre, men for eksempel kreftsyke, ME-pasienter og folk med sterk angst ble også nevnt som eksempler. Det ser etter hvert ut til å ha blitt spredt mer informasjon om hjemmestemmegivning, slik at flere også bruker denne muligheten. Behovet for assistanse i valglokalet blir dermed mindre, dess flere som stemmer hjemme. Stemmegivning på sykehjem er også et tilbud fra kommunen, og noen av de intervjuede diskuterte om dette burde utvides til andre arenaer, som for eksempel vernede arbeidsplasser.

4.2. Velgernes perspektiv

I det etterfølgende undersøkes assistansebestemmelsen sett fra *velgernes* perspektiv. Vi sammenfatter hva kommunale råd, nasjonale brukerorganisasjoner og velgere vet om assistansebestemmelsen, hvilke erfaringer de har med lovendringer. Avslutningsvis samles perspektiv fra de ulike gruppene informanter om hvorvidt de ser forbedringsmuligheter i praktiseringen av assistansebestemmelsen.

4.2.1. Kommunale råd

Vi starter med de intervjuene vi har foretatt med *kommunale Råd for personer med funksjonsnedsettelse (KRPF)*, og *Eldreråd*. Dette er grupper med kompetanse på ulike former for funksjonsnedsettelse, og tidligere forskning har vist at involvering av disse rådene kan bidra til bedre tilrettelegging (Guldvik mfl., 2008). Til tross for dette er slike råd lite involvert i f.eks. planleggingen av utformingen av valglokaler, samt i utarbeidelsen av informasjonsmaterieil (Saglie mfl., 2022, s. 32-37). Spørsmålet er hvilke kunnskaper de har om assistansebestemmelsen, og hvordan den fungerer?

4.2.1.1 Kjennskap til endringen i assistansebestemmelsen

I tre casekommuner var *rådene* ikke kjent med endringen i assistansebestemmelsen.⁸ I disse kommunene var rådene heller ikke involvert i kommunenes valgarbeid og temaet hadde ikke vært på dagsorden i rådsmøtene. I en av disse kommunene mente rådsmedlemmene at valggjennomføringen i større grad burde vært et tema, mens i de to andre kommunene fant man det ikke naturlig å involvere rådene tett i valgarbeidet. I en kommune hadde KRPF sendt inn en uttalelse til kommunen om assistansebestemmelsen i forbindelse med valget 2021 der det ble pekt på at det var viktig med god opplæring og bevisstgjøring hos alle valgfunksjonærer. Eldrerådet i den aktuelle kommunen hadde ikke hatt valg på dagsorden i det hele tatt, med unntak av motstand mot

⁸ Som nevnt i kapittel 3 har vi intervjuet representanter for kommunale råd i fire av fem casekommuner.

et vedtak i kommunen om innføring av en aldersgrense på 70 år for å kunne være valgmedarbeider. Rådene i disse tre kommunene er ikke involvert i valg gjennomføringen, men i en av kommunene var et rådsmedlem med som valgmedarbeider og medlem av stemmestyret, men da ikke på bakgrunn av at vedkommende var med i eldrerådet.

I en av de fem casekommunene var derimot assistansebestemmelsen godt kjent i KRPF, og hadde vært et tema i møtene. I den aktuelle kommunen er KRPF også involvert i planleggingen av selve valg gjennomføringen blant annet ved tilsyn i valglokaler. Rådsmedlemmene forteller at kommunens valgansvarlig er sekretær for KRPF, noe de mener kan bidra til at de både godt informert og involvert i valgarbeidet. Imidlertid var kommunens valgansvarlige også rådssekretær i en annen kommune, uten at rådene der var involvert. Vi tror derfor at rådenes involvering i den ene kommunen ikke nødvendigvis er et organisatorisk spørsmål, men at det kan være et eksempel på personfaktorens betydning: Denne kommunen hadde en valgansvarlig som var bevisst på problemer med tilgjengelighet for funksjonshemmede, og behovet for å inkludere rådet.

4.2.1.2 Erfaringer med assistansebestemmelsen

Medlemmene i de aktuelle kommunale *rådene* hadde ikke mottatt noen henvendelser fra enkeltvelgere om utfordringer med praktiseringen av bestemmelsen. Medlemmene hadde heller ikke hørt om velgere som ikke hadde fått stemt på grunn av manglende tilgjengelighet, eller problemer med å få assistanse.

Derimot hadde medlemmene i tre av casekommunene selv konkrete erfaringer med assistansebestemmelsen. I en kommune ble et rådsmedlem med et funksjonshemmet barn stoppet av en valgmedarbeider som ikke kjente til at velgeren selv kunne bestemme hjelper. Siden rådsmedlemmet selv kjente til lovendringen så løste situasjonen seg. I en annen casekommune opplevde et rådsmedlem noe tilsvarende da en velger i rullestol ønsket hjelp av ektefelle i stemmeavlukket uten at valgmedarbeider var klar over regelendringen. Disse historiene viser at selv om kommunens valgansvarlige forteller at valgmedarbeiderne har fått opplæring i lovendringen, kan det oppstå situasjoner som dette i valglokalene. I en tredje casekommune hadde et av rådsmedlemmene selv opplevd å bli avvist i 2019-valget (forut for lovendringen) da vedkommende ønsket at et familiemedlem skulle bistå i stemmeavlukket.

I en av casekommunene forteller rådsmedlemmene at det er blitt betydelig lettere for denne velgergruppen nå når det er mulig å ha med selvvalgt assistent. Det gir større trygghet for velgeren når man har med noen man stoler på siden enkelte kan bli utrygge i møtet med en fremmed valgfunksjonær. For mange er det ikke enkelt å be om hjelp, og hjelp fra en ukjent kan bli vanskelig (selv om det er velment). Enkelte velgere kan kjenne seg umyndiggjort, og i så måte oppfattes lovendringen som en klar forbedring. Et medlem av KRPF i en av casekommunene oppfatter også lovendringen som positiv, men er samtidig kritisk til at stemmemottakere uten spesiell kunnskap om helse og funksjonsnedsettelse skal vurdere om en velger har behov for assistanse eller om velgeren er i stand til å stemme alene. Avslutningsvis peker et rådsmedlem på at det er et ønske om at flest mulig skal bruke stemmeretten, og det innebærer blant annet at man bør være smidig når velgere som ønsker å stemme ber om hjelp.

4.2.2. Nasjonale organisasjoner

I forbindelse med høringsrunden for ny valglov, skrev flere *interesseorganisasjoner for personer med funksjonsnedsettelse* høringsvar på denne, og med synspunkter på endringen i

assistansebestemmelsen spesielt. Som introduksjon til resultatet fra intervjuene med paraplyorganisasjonen FFO og medlemsorganisasjonene Mental Helse, Blindeforbundet og LUPE (Landsforbundet for utviklingshemmede og pårørende), gir vi en kort oversikt over noen av disse høringsinnspillene.

4.2.2.1 Kunnskap: Innspill til høringsrunden for ny valglov

FFO sitt hørings svar tar utgangspunkt i at manglende kunnskap blant valgfunksjonærer om assistansebehov hos velgere var en stor utfordring ved valg. Det ble vist til artikkel 29 i FN-konvensjonen om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Denne forplikter norske myndigheter til å sikre at funksjonshemmede kan delta i frie og hemmelig valg på linje med andre (FFO, 2020). FFO hevder videre at denne rettigheten brytes i Norge og at det er store kvalitetsforskjeller mellom kommuner i valggjennomføringen og uheldige episoder «der funksjonshemmede ikke selv kan velge hvem som skal assistere dem i valgavsluttet» (s. 1). Som del av FFOs synspunkter støttet de utvalgets forslag om å gi funksjonshemmedes rett til selv å velge hvem som skal assistere ved valg (s. 2). Om retten til assistanse uttaler FFO at de støtter forslaget om å avvikle kravet om alvorlig funksjonsnedsettelse i tidligere bestemmelse og at det er assistansebehovet som skal være det avgjørende for retten til assistanse ved valg (s. 4). I tillegg til endring i lovverket fremhever FFO at dette også måtte medføre endringer i praktiseringen:

Mange valgfunksjonærer har for dårlig kunnskap om hvordan valget skal gjennomføres, inkludert adgangen til å velge ut en hjelper selv. Det trengs derfor grundig opplæring av valgfunksjonærer i det nye lovverket, særlig når det er valgfunksjonærene selv som skal vurdere om den enkelte velger har rett på assistanse (s. 4).

FFO beklaget at utvalgets flertall gikk mot å innføre elektronisk stemmegivning over internett og hevdet at papirbaserte valg hindret særlig blinde og svaksyntes mulighet til å stemme hemmelig, side de var avhengig av assistanse i valghandlingen, og at dette også medførte at mange unnlot å stemme av den grunn. FFO argumenterte derfor for at: «Elektroniske løsninger for stemming er enklere og bedre for alle, og fører til at færre har behov for å ha med seg assistent inn i valgavsluttet» (s. 4). Tilsvarende og utdypede synspunkter på viktigheten av muligheten for elektronisk stemmegivning ble også fremført i Norges Blindeforbunds høringsuttalelse som også støttet endringen i assistansebestemmelsen (Norges Blindeforbund, 2020). Blindeforbundet spilte også inn at retten til å velge selv skulle stå på valgkortet og at det burde være et lydtett valgavslutte for de som trenger assistanse.

Også Norges Handikapforbund (NHF) støttet forslaget om endringer i assistansebestemmelsen, men de støttet ikke forslaget om at stemmestyret skulle avgjøre om den funksjonshemmede, dvs. velgeren, oppfylte kravene til behovet for assistanse etter valglovens bestemmelser (Norges Handikapforbund, 2020). NHF vurderte at denne bestemmelsen ville skape store problemer og utfordringer og stå i kontrast til endringene departementet hadde foreslått og som de mente bygget på det prinsippet om at den som har behov for assistanse, også er den eneste som kunne avgjøre dette:

Verken valgfunksjonærer eller medlemmer av stemmestyrene har eller kan gis forutsetninger og kompetanse til å overprøve den enkelte funksjonshemmedes egen vurdering av assistansebehov i den gitte situasjonen. Det er også viktig å understreke at et assistansebehov ikke nødvendigvis er direkte koblet til hva en

funksjonær ser eller tolker i valglokalet... Forslaget vil kunne medføre sterkt nedverdiggende og opprørende situasjoner på valgdagen, fordi en funksjonær eller et stemmestyre kan motsette seg og/eller overprøve den funksjonshemmedes egen vurdering av behovet for assistanse. En demokratisk effekt av slike situasjoner kan bli at funksjonshemmede opplever seg trakassert, og at vedkommende velger ikke får gjennomført stemmegiving (Norges Handikapforbund, 2020: 2).

Høringsuttalelser fra Norges Døveforbund (2020) og fra Rådet for funksjonshemmede i Nordland (2020) var også negative til at stemmestyret skulle avgjøre i tvilstilfeller.⁹ Utover innspill på selve assistansebestemmelsen, så mente organisasjonene gjennomgående at større grad av universell utforming ville redusere behovet for assistanse i valgavlukket.

Etter praktisering av den vedtatte assistansebestemmelsen i to valg, 2021 og 2023, presenterer denne rapporten under synspunkt og erfaringer fra representanter fra paraplyorganisasjonen FFO og medlemsorganisasjonene Blindeforbundet, LUPE og Mental Helse.

4.2.2.2 Synspunkt på endringen og informasjon til medlemmer

I hovedsak er *organisasjonene* fornøyd med lovendringene som er gjort, men de mener at loven kan gå lengre – særlig med tanke på at funksjonsnedsettelsen ikke lenger skal vurderes i tvilstilfeller av en i valgstyret eller av en stemmemottaker. FFO og Blindeforbundet var involvert i å fremme forslagene om at den som trenger assistanse selv kan bestemme hvem man vil ha med seg inn i valgavlukket og at man ikke trenger å ha med seg en person fra valgsekretariatet tillegg til selvalgt hjelper. De er positivt overrasket over hurtigheten i prosessen med å iverksette endringene. De ser det også som positivt at ordlyden er endret og kravet om «alvorlig» funksjonsnedsettelse er tatt vekk, slik at det nå er det mindre spørsmål rundt om man er «funksjonshemmet nok» enn tidligere (informant, Blindeforbundet).

Derimot gjenstår det en usikkerhet rundt det at valgmedarbeidere etter loven kan nekte velger å ha med selvalgt hjelper inn i avlukket basert på sin egen vurdering, eventuelt valgstyrets på valgdagen. Det oppfattes som problematisk at stemmemottakere, eventuelt valgstyret, skal avgjøre om en velger trenger assistanse. «Jeg tenker at hvis noen gir uttrykk for at de ønsker assistanse under valg, så skal de få den muligheten, uavhengig av om du ser at personen har en utfordring eller ikke,» uttrykker en representant for FFO.

Du kan ikke nødvendigvis se på alle hvem som har behov. Da mener jeg at man heller skal si at 'OK, kjør på' og ikke holde igjen. Valgstyret eller lokale

⁹ I andre høringsuttalelser ble også bestemmelsen om at stemmestyret skulle avgjøre i tvilstilfeller problematisert. Valgdirektoratet vurderte at: «Valgdirektoratet er imidlertid usikker på andre ledd fører til en praksis som sikrer en lik og riktig forståelse av når stemmestyret skal vurdere om kravene til hjelper er oppfylt. Ordlyden «mener at velgeren ikke oppfyller kravene» kan også tolkes som at det skal føres en mer generell godkjenning av vilkårene. Valgdirektoratet mener at det bør komme frem tydelig at det er i mer klare tvilstilfelle som krever avgjørelse fra stemmestyret» (Valgdirektoratet 2020: 9). Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet uttaler i sin høringsuttalelse om samme bestemmelse: «... Derimot kan det oppstå uheldige situasjoner dersom en person med funksjonsnedsettelse blir nektet å ta med en egen hjelper inn i stemmeavlukket. Verken for stemmestyret eller stemmemottaker kan det være enkelt å fastslå assistansebehov hos en person som har en mer usynlig funksjonsnedsettelse. Etter vår vurdering bør personen som mener å ha et assistansebehov, selv avgjøre om hen fyller vilkårene loven setter for å kunne få assistanse» (Bufdir, 2020: 5).

*valgfunksjonærer skal ikke ha muligheten til å stoppe det etter vår oppfatning.
Hva tjener de på det å være vrang på det?*

I forlengelse av hvorvidt en velger har krav på assistanse på grunn av en synlig eller usynlig funksjonsnedsettelse, er punktet om at velgeren skal kunne ha en selvvalgt hjelper, en hjelper som velgeren velger selv, et viktig poeng som løftes opp. Representanten fra Mental Helse ga uttrykk for følgende:

Du går ikke inn til en valgfunksjonær og sier, vet du hva, jeg har en psykisk utfordring og trenger hjelp nå når jeg skal gå inn og stemme. Sånn at det handler mye om dette her med at jeg selv kan velge den ledsageren jeg vil ha med meg inn i stemmeavlukket.

FFO og Blindeforbundet har informert om lovendringen til sine medlemmer. Paraplyorganisasjonen FFO har 87 medlemsorganisasjoner og c. 375000 enkeltmedlemmer i disse organisasjonene. Organisasjonen informerte om lovendringen på sine nettsider i forkant av valget. Blindeforbundet sendte også SMS til medlemmer etter valget og ba om tilbakemeldinger på hvordan medlemmer hadde opplevd det å stemme.¹⁰

I to av de organisasjonene vi intervjuet, Mental Helse og LUPE, har det vært mindre fokus på og diskusjon rundt endringen i assistansebestemmelsen i valgloven innad i organisasjonene. Representanten for LUPE fortalte at organisasjonen aldri har spurt medlemmene sine om hvordan de synes at assistansebestemmelsen fungerer, men at de generelt har lite oversikt over valgdeltagelsen blant denne gruppen og at hen mistenkte at den ikke er særlig høy. Representanten for Mental Helse understreket at endringen ville komme den gruppen de representerer til gode også, men at de har fått få tilbakemeldinger fra medlemmer om hva som eventuelt er problematisk for dem i en stemmesituasjon.

4.2.2.3 Erfaring og tilbakemelding fra medlemmer

FFO har et Rettighetscenter og har (per skrivende stund) ikke mottatt noen henvendelser og tilbakemeldinger om brudd på valgloven og retten til assistanse. Blindeforbundet har derimot fått tilbakemeldinger fra 11 medlemmer som opplevde utfordringer med assistansebestemmelsen, hvor velgere hadde opplevd å ikke få med selvvalgt hjelper inn i avlukket, å måtte krangle til seg å få hjelper med likevel, og å få beskjed om at de måtte ha med valgfunksjonær inn i tillegg til selvvalgt hjelper. Tilbakemeldinger organisasjonene får inn er nok bare et fåtall av en større total. Representanten fra Blindeforbundet reflekterte rundt at det er merkelig at det er flere som melder tilbake uheldige episoder i år enn ved forrige valg i 2021. Hen foreslo at det kunne henge sammen med at det er viktigere med assistanse, særlig for svaksynte, ved et kommune- og fylkestingsvalg enn ved et stortingsvalg, fordi man da skal kunne rette stemmesedler og lignende hvor man nødvendigvis trenger hjelp dersom man ser dårlig.

En annet problem som blir løftet frem, uavhengig av om en velger til syvende og sist får benyttet seg av assistansebestemmelsen eller ikke, er hva slags stemmeopplevelse velgeren sitter igjen med. Representanten fra Blindeforbundet fortalte hvordan de opplever at det har vært en veldig ubehagelig opplevelse og at de ikke kommer til å stemme neste gang. «Vi skal huske på at man er i

¹⁰ Som nevnt ovenfor hadde Blindeforbundet også jobbet for at informasjon om retten til assistanse og selvvalgt hjelper skulle stå på valgkortet.

et lokalmiljø, og at man ikke vil lage noe bråk der. Så en del går da og gruer seg veldig til neste valg.» Dette ser vi også i delen nedenfor med erfaringer fra enkeltvelgere, hvor en av velgerne vi intervjuet ikke ville stemme i 2023 basert på en dårlig stemmeopplevelse i 2021.

Utfordringen med synlige og usynlige funksjonsnedsettelse ble også løftet frem i samtlige intervjuer. Blant synshemmede er det særlig svaksynte velgere som har en skjult funksjonsnedsettelse. Blinde og svaksynte ble også fremhevet som en gruppe som er særlig avhengig av assistanse i valgavlukket, fordi man med tilstrekkelig dårlig syn er så avhengig av å ha med seg noen hvis man f.eks. skal endre på stemmeseddelen. Punktskrift og god merking av hyller gir god hjelp til å navigere i stemmeavlukket, men det kan være utfordrende å endre stemmesedler og å brette dem riktig, for å sikre hemmelig valg. I så måte ble også dyslektikere og andre med lese- og skrivevansker nevnt som en gruppe som kan trenge assistanse i avlukket, fordi de alene kan ha utfordringer med å f.eks. gi personstemmer av frykt for å feilstave navn.¹¹

En spesifikk tilbakemelding fra et medlem i Blindeforbundet gikk på vurderingen ved tvilstilfeller og den usikkerheten det skaper at en valgmedarbeider etter loven kan nekte velger å ha assistent med inn, basert på hvorvidt en velger har en tilstrekkelig nedsatt funksjonsevne til å ha rett til assistanse. Velgeren uttrykte:

Jeg orker ikke å stå i valglokalet og krangle om jeg ser dårlig nok til at jeg kan ha med meg en selvvalgt hjelper inn. Så her kan det ikke være sånn at det er en fra valgstyret som skal avgjøre om jeg har rett til å ha med noen. Det må jeg selv avgjøre.

I tillegg kan det være velgere med synsutfordringer som synes det er vanskelig å be om hjelp. Det er trolig en del eldre velgere som har en synssituasjon, men som ikke vil eller innser at de kan opplyse om det til valgmedarbeider. Dette kan medføre at de f.eks. ikke får gjort endringer på stemmeseddelen eller at de tar feil stemmeseddel. Blindeforbundet anbefaler å ha gode forhold inne i stemmelokalet med god belysning, særlig for den gruppen eldre med dårlig syn som ikke vil spørre. I tillegg til universell utforming og lovpålagt punktskrift kan et enkelt tiltak være å ha et stemmeavlukke med leselampe, hvor du kan justere lyset og ha mulighet til nærlesing for å komme tett innpå skilting og markering.

Videre ble viktigheten av selvvalgt hjelper særlig løftet frem som en trygghet for velgere med psykiske utfordringer. Mental Helse rapporterte om en mestringsstrategi som hadde kommet frem særlig i valgsammenheng var at velgere med utfordringer gikk for å stemme sammen med andre, enten om det var ei venninne, en venn, en nabo eller ektefelle. I tillegg ble forberedelser understreket som viktig. «Man har kanskje bestemt seg på forhånd før man går inn i avlukket.»

Andre grupper velgere med usynlige utfordringer som kom frem i intervjuene var f.eks. velgere med dysleksi og ADHD, hvor velgere kan ha utfordringer i forhold til det å skjønne tekst. Det ble også understreket hvor komplekse og sammensatte behov velgere kan ha. Representanten fra LUPE forklarte for eksempel at en velger med Downs kan ha en lett diagnose og ha god forståelse, men være dårlig på å lese, eller kan ha en alvorlig diagnose og lese helt lett, men ikke forstå hva vedkommende leser.

¹¹ I denne forbindelse ble e-valg nevnt som en bedre løsning, både for blinde, svaksynte og dyslektikere.

4.2.3. Velgere

I utvalg av *velgere* var det et mål om at disse skulle representere ulike former for både synlige og usynlige funksjonsnedsettelse. I prosjektet er det to hovedproblemstillinger som ønskes belyst i intervjuene med enkeltvelgerne: Det første er om velgerne kjenner til endringen i assistansebestemmelsen og det andre om hvordan velgerne opplever den og hva slags faktiske erfaringer de har gjort seg. Nedenfor oppsummeres funn fra intervjuene med fem velgere; en svaksynt, en rullestolbruker, en med demens, og to med psykisk utviklingshemming.

4.2.3.1 Kjennskap til endringen i assistansebestemmelsen

Velgerne hadde i liten grad kjennskap til endringen i assistansebestemmelsen. Den svaksynte velgeren (med lite synlig funksjonsnedsettelse) var klar over bestemmelsen om at hen kunne ta med egen hjelper og selv bestemme hvem hjelperen skulle være, men denne velgeren var ukjent med at bestemmelsen om alvorlig funksjonsnedsettelse var fjernet. Velgeren var usikker på hvor hen hadde fått informasjon om endringen fra, men mente hen kunne ha fått den via medlemsorganisasjon som var opptatt av å arbeide for endringen av denne bestemmelsen i valgloven. Ellers var de andre velgerne ikke klare over endringen i bestemmelsen, og velgeren med demens kjente ikke til reglene for assistanse i valgloven i det hele tatt ettersom dette var en ny og ukjent situasjon for vedkommende.

En velger med utviklingshemming, som ble intervjuet sammen med en forelder, var altså ikke kjent med endringen i assistansebestemmelsen. Velgeren benyttet muligheten for å forhåndsstemme på det lokale biblioteket, fordi der ble vedkommende møtt av valgmedarbeidere som var kjente og fordi det var mindre folksomt og roligere der. Velgeren stemte sammen med to andre venner og dette hadde de gjort over flere valg. Det var valgmedarbeider som assisterte i valgavlukket. Forelder stemte fast på valgdagen og var opptatt av at forelder ikke skulle assistere velgeren, men at dette var noe velgeren skulle gjøre selv og få hjelp av andre i valgavlukket. Velgeren hadde tidligere stemt på samme dag som forelder, men forelder vil helst ha skille, og nå stemmer velgeren i forhåndsstemmeperioden mens moren stemmer på valgdagen. Når de stemte på samme dag, var det aldri forelder som var med inn i valgavlukket og hjalp. Forelder fremhever at det er viktig at velgeren skal stemme uavhengig. Velgeren har alltid stemt ved hjelp av valgmedarbeider. Dette for at velgeren skal gjøre det alene, og forelder vil at velgeren: «skal eie det selv» og oppleve at velgeren bidrar som samfunnsborger. Velgeren ville ikke stemme hjemme, men stemme der alle andre er. Det samme gjelder dersom vedkommende fikk mulighet til å stemme på arbeidsstedet, ønsket var å stemme der de andre gjorde det.¹²

En velger med demens kjente ikke til reglene for assistanse i valgloven. Hverken velger eller ektefelle visste at velgere som ikke kan stemme alene kan ha med seg en selvvalgt hjelper inn i stemmeavlukket. Dermed kunne ikke velger gjøre krav på retten til selvvalgt hjelper. Dette var også en helt ny og uvant situasjon for dem, siden velger har vært frisk og ikke trengt noen form for hjelp ved tidligere valg.

I to andre tilfeller var velgerne ikke klare over endringen i assistansebestemmelsen, men hadde en klar formening om at de hadde rett til å ha med assistent inn i avlukket – som de begge ble nektet i

¹² Norsk forbund for utviklingshemmede tar til orde for bedre tilrettelegging for at utviklingshemmede kan stemme også på arbeidsplassen (Hagen og Tomter, 2023). Se også Rønhovde og Haualand (2023) og Andersen (2023).

henholdsvis 2021 og 2023. I begge tilfeller ble velgerne bevisste på at dette var brudd på valgloven gjennom lokal brukerorganisasjon og skrev både innlegg i lokalavis og brev til kommunen i etterkant av valget.

Ett tilfelle der medhjelper til person med funksjonsnedsettelse hadde god kjennskap til endringen i assistansebestemmelsen, men der valgmedarbeider ikke var oppmerksom på endringen, ble beskrevet av en informant som også var medlem av det lokale rådet for mennesker med funksjonsnedsettelse. Denne medhjelperen ble stoppet av valgmedarbeideren som hevdet at det måtte være en valgmedarbeider som assisterte. Medhjelper påpekte at dette var uriktig oppfattet, valgmedarbeider sjekket dette og fant ut at medhjelper kunne assistere uten at valgmedarbeider skulle være med inn i stemmeavsluttet. Dersom ikke den som skulle assistere i dette tilfellet hadde vært klar over endringen, ville valgmedarbeider kunne hindret egenvalgt assistent å være med inn i valgavsluttet, i strid med den nye bestemmelsen.

Det ble beskrevet lignende hendelser i et intervju med valgmedarbeidere i en kommune, hvor ektefelle til dement velger ville assistere velgeren i stemmeavsluttet. Valgmedarbeidere ga beskjed om at det ikke gikk, hvorpå ektefellen protesterte og sa «jo, jeg vet at det står i loven». Fordi valgmedarbeideren ikke visste om det endringen, ei heller de andre i valglokalet, sa ektefellen til slutt «ok, greit» og så hjalp stemmemottaker velgeren inne i avsluttet. Disse eksemplene viser viktigheten av kjennskap til endringen og (å søke etter) oppdatert informasjon.

4.2.3.2 Erfaringer med assistansebestemmelsen og endringer i denne

Assistansebestemmelsen i valgloven vil være relevant for alle velgere som på grunn av funksjonsnedsettelse ikke kan stemme alene og dermed har behov for assistanse i stemmeavsluttet. I det følgende beskrives erfaringer fra noen grupper *velgere* som bestemmelsen vil være særlig relevant for, slik som svaksynte og blinde, rullestolbrukere, utviklingshemmende, og velgere med kognitive utfordringer (f.eks. grunnet demens), men assistansebestemmelsen vil også være relevant for personer med psykiske utfordringer, angst, dyslektikere, og personer med ME. Assistansebestemmelsen favner en bred gruppe og erfaringer og forbedringspunkter vil derfor være brede og sammensatte.

Hovedutfordringen for den svaksynte velgeren er alle hyllene i valgavsluttet som gjør at det ikke er lett å finne fram, og viktigst at skriftstørrelsen på lister er for liten slik at velgeren ikke har mulighet til å lese disse og derfor er helt avhengig og må stole på ledsager. Denne velgeren har erfaring fra dette ved årets kommunevalg og for fire år siden, dvs. før endringen ble innført. For fire år siden ønsket hen at egenvalgt hjelper skulle assistere i valgavsluttet. Dette ble avvist av valgmedarbeider, og valgmedarbeider ble med inn i avsluttet.¹³ Velger opplevde dette som ubehagelig fordi hen ikke ønsket at vedkommende valgmedarbeider skulle se hva velgeren stemte på, selv om valgmedarbeideren hadde taushetsplikt. I denne situasjonen gjorde velgeren bare listevalg, selv om velgeren opprinnelig ønsket å gjøre endringer i listen. I siste valg var opplevelsen stikk motsatt, ledsager ble med inn uten at det ble gjort noen vurderinger, slik velgeren oppfattet det. Velgeren opplyser at vedkommende hadde jakkemerke for svaksynte som kanskje bidro til dette. Velgeren opplever endringen som positiv og fremhever viktigheten av å kunne velge hvem som skal assistere

¹³ Gitt at funksjonsnedsettelsen i dette tilfellet var alvorlig sett opp mot muligheten til å avgi stemme, vedkommende kunne ikke orientere seg og velge stemmesedel selv, så var denne avvisningen av egenvalgt hjelper ikke korrekt for fire år siden med de bestemmelsene som gjaldt da.

i valgavlukket som viktig i en avgjørende situasjon der du bidrar i demokratiet gjennom stemmegivning:

Altså, verdigheten ligger for meg i det at jeg bestemmer. Jeg er ikke avhengig av et menneske som jeg ikke kjenner. Men jeg kan bestemme hvem som kan hjelpe meg i den situasjonen der jeg utøver min største makt som samfunnsborger, teoretisk i alle fall. Og da er det for meg veldig viktig at her er jeg og her bestemmer jeg.

Velgeren har snakket med en venn med funksjonsnedsettelse som vurderte at det er uproblematisk å ha med stemmemottaker inn i avlukket som hjelper. For vår velger var det avgjørende å ha med en person som kjente velgeren og kunne svare på spørsmål, praktisk assistere og som velgeren hadde tillit til. Dette viser at det kan være ulike vurderinger blant de med funksjonsnedsettelser om hvem som skal hjelpe, det sentrale synes å være at det er velgeren selv som bestemmer om dette er en valgmedarbeider, eller en annen utpekt person, eventuelt begge deler.

Utfordringen for velgeren med utviklingshemming var at vedkommende trengte hjelp til å finne den rette listen, det var også for liten skrift og vanskelig å lese. Velger synes hjelpen er god når den etterspørres, og har ikke opplevd problemer eller at vedkommende ikke har fått hjelp: «De kommer alltid bort til meg, og spør om jeg trenger hjelp». Her er erfaring at endringen i bestemmelsen ikke har medført endringer for denne velgeren i hvordan valggjennomføringen og assistanse i valgavlukket oppleves.

I ett av tilfellene hvor velger med psykisk utviklingshemming ikke var klar over bestemmelsen stemte velgeren i 2021, og ble for første gang nektet å ha med mor inn i avlukket. Velgeren har pleid å stemme ved valg, og har stemt i mange foregående valg, alltid ved hjelp av mor inne i avlukket, uten valgmedarbeider. Velger er lett psykisk utviklingshemmet, ikke særlig synlig, og hen har alltid forhåndsstemt for å unngå stress og press på valgdagen. Mor forteller at de har måtte diskutere med valgmedarbeiderne, før 2021, om at mor fikk lov til å være med inn. Hun har alltid fått være med inn tidligere, muligens fordi de kjente valgmedarbeiderne og fordi velger selv har vært veldig bestemt på at det var et ønske.

Dette illustrerer noe vi har hørt flere eksempler på; at assistansebestemmelsen har blitt praktisert ulikt, og etter loven feil. En representant for en av organisasjonene fortalte også hvordan vedkommende har pleid å stemme med sin sønn, som vedkommende er fullverge for, uten hjelp av valgmedarbeider i avlukket. De har aldri opplevd at stemmemottaker har vært med inn i avlukket. Informanten forklarte det med at de bor i en liten kommune, hvor alle kjenner sønnen og informanten selv, som har jobbet for funksjonshemmedes rettigheter lokalt i over 30 år. Informanten selv tenker at det ikke er problematisk om de ikke har praktisert etter loven, ettersom hensikten med valgloven er at enhver borger skal få stemt.

Helt intuitivt vet de [valgmedarbeiderne] at han [sønnen] trenger hjelp, og at han heller ikke vet hva han skal gjøre der inne. Kanskje de har tøyet reglene litt, men for å få alt til å gli smooth.

Det merkelige med den intervjuede velgerens historie er ikke bare at de tidligere har praktisert assistansebestemmelsen slik den nå er gjeldende, hvor velger og mor har stemt sammen, men at velger etter lovendringen ble nektet å ha med selvvalgt hjelper inn i stemmeavlukket. Under forhåndsstemmeperioden i 2021, insisterte en valgmedarbeider på at vedkommende skulle hjelpe

velger i valgavlukket. Velger og medarbeider gikk inn i avlukket alene, hvor velger trenger hjelp til å lese og finne frem til rett liste. Mor fortalte hvordan både hun og andre i lokalet kunne høre hva som ble sagt i avlukket, og hvilken liste velger valgte. Velger forteller:

Det var ekkelt. Rett og slett ekkelt. Den personen som var med meg... jeg kjente ikke den personen. Jeg ville ikke ha den personen med meg. Jeg ville ha hun [mor] med, men hun [valgmedarbeider] sa nei. (...) Det er hemmelig valg. Og så skal du liksom ha med deg en som du ikke vet hvem er. Jeg prøvde å si det så lavt, så ikke alle skulle høre det. Men nei...

Velgeren gir tydelig uttrykk for at hen syntes det var vanskelig. Etter denne episoden i 2021 valgte velger å ikke stemme i 2023.

I ett annet tilfelle hvor velger ikke var klar over lovendringen ble assistent nektet å fungere som hjelper inne i stemmeavlukket. Velgeren sitter i rullestol og har et nært forhold til sin BPA-assistent, som hjelper velger med alle gjøremål i hverdagen. Velger insisterte på at assistenten skulle være med inn i stemmeavlukket, men valgmedarbeider insisterte på at vedkommende skulle hjelpe og at assistenten måtte vente utenfor stemmelokalet. Dette førte til en veldig vanskelig situasjon og en uheldig stemmeopplevelse for velgeren, som fikk en vanskelig relasjon til valgmedarbeideren som skulle hjelpe i avlukket, og dermed sendte vedkommende bort, for så å nesten rive ned hele valgavlukket da hen skulle komme seg ut alene. Utformingen av valgavlukket fungerte ikke optimalt for velgeren, og vedkommende klarte ikke å stemme uten hjelp fra valgmedarbeideren – som velger følte hadde presset seg selv inn i situasjonen og presset assistenten ut. Velger var som sagt ikke klar over retten til å ha med selvvalgt hjelper uten valgmedarbeider, med hadde en klar overbevisning om at rollen til en BPA-assistent inkluderte å assistere velger i valghandlingen.

Tilsvarende ble ytret i intervjuet med representant for LUPE, som understreket at det for noen grupper velgere vil være «helt essensielt at det er en person som personen kjenner som assisterer, og ikke en fremmed som blir med inn i valgavlukket». For noen grupper med behov for assistanse trenger det ikke nødvendigvis å være snakk om en veldig alvorlig grad av funksjonsnedsettelse, men det kan ofte være samhandling med mennesker som er vanskelig og da særlig fremmede som oppfattes å ha en autoritær rolle.

Velgeren med demens stemte i forhåndsstemmeperioden, for å unngå lange køer og stress. Velgeren er vant til å si fra om sykdommen på ukjente steder og å gi beskjed om at hen glemmer mye og har bruk for hjelp. Det er vedkommende ikke redd for å si ifra om. Velger og ektefelle ga beskjed til valgfunksjonærene om at velger hadde Alzheimers og trengte hjelp, og spurte om ektefelle kunne bli med inn i stemmeavlukket. Det fikk ektefelle ikke lov til, med henvisning til en ung valgmedarbeider som skulle assistere. På grunn av sykdommen har velger blitt dårlig til å lese og fått vanskeligheter med å orientere seg. Inne i valgavlukket ble velger forvirret og greide ikke å få sagt hva hen mente. Det var også en utfordring at valgmedarbeideren snakket fort, og nok ikke forstod velgerens problemstilling. Velger følte seg helt satt ut.

Ektefelle forsøkte å assistere utenfra. Å brette stemmeseddelen på riktig måte kan være en utfordring, og da ektefellen selv stusset på hvordan det skulle gjøres på riktig måte skjønte ektefelle at velger også ville ha problemer med dette. Ektefelle spurte velger inne i avlukket om hen ville ha hjelp til å brette, hvorpå velger svarte ja, og ektefelle stakk armen inn i stemmeavlukket for å hjelpe til med å brette. Det kunne ektefelle gjøre uten å se – men fikk beskjed fra valgmedarbeidere om at det ikke var lov. Ektefelle sa at det var nødvendig for å hjelpe velger, for velger greier det ikke selv.

Da sa valgmedarbeiderne ikke noe. Med denne stressende situasjonen, er paret ikke helt sikre på om velger faktisk fikk stemt på det partiet velger ville stemme på. Velger selv ble så fortvilet at vedkommende holdt på å gi opp å stemme. Velger ytret ønske om å få hjelp av ektefelle, men følte hen fikk kjeft av valgmedarbeiderne. Heller ikke ektefellen forstod hvor fortvilet velger var før etterpå. Hele situasjonen opplevdes nedverdiggende – å stå der og ikke vite hva man skal gjøre, og heller ikke få den hjelpen man trenger.

4.2.4. Forbedringspunkter: Hva kan gjøre det lettere?

Som del av intervjuene ble velgeren også spurt om de kunne foreslå endringer som kunne medvirke til å redusere behovet for assistanse i selve valgavsluttet. Dette er et viktig spørsmål siden det er helt grunnleggende i et demokrati at selve stemmegivningen skal foregå anonymt og uten påvirkning fra andre, og at flest mulig kan stemme alene. Nedenfor oppsummeres funn fra denne delen av intervju materialet fra både kommunale råd, nasjonale organisasjoner og velgere.

4.2.4.1 Kommunale råd

I samtlige casekommuner pekes det på at stort sett er valglokalene godt tilgjengelige allerede gitt kravet om universell utforming. Med hensyn til informasjonsbiten mener flere av de kommunale rådene at det er forbedringspotensialer. Informasjon om lovendringen er ikke lett tilgjengelig og flere savner mer målrettet informasjon. For eksempel fremheves det at pårørende til velgere med demens må vite at det kan gis hjelp. I en av kommunene uttrykkes det at stemming på vernede arbeidsplasser som praktiseres i enkelte kommuner er vel og bra, men samtidig ønsker f.eks. velgere med utviklingshemming gjerne å stemme sammen med alle andre. Sistnevnte oppfattes som mer inkluderende. Blant annet forteller en representant for KRPF i en av kommunene at det var viktig for vedkommendes barn med utviklingshemming å kunne stemme selv på lik linje med andre, ha med helper og ikke være avhengig av forelder for å få stemt. I en annen casekommune peker en representant for KRPF på at det å rekruttere funksjonshemmede som valgmedarbeidere kan sende et signal om at valghandlingen er åpen for alle, tilføre kunnskap om funksjonsnedsettelse, og gi økt trygghet i valglokalet for denne velgergruppen.

4.2.4.2 Nasjonale organisasjoner

En tilbakemelding fra *organisasjonene* er at mer informasjon og bedre opplæring vil skape mer trygghet, både for valgmedarbeidere og velgere. God informasjon og god opplæring til de som er valgfunksjonærer vil føre til at de som er i lokalet møter velgere på en god måte. Det å skape trygge gode omgivelser i lokalet er en nøkkel for bedre stemmeopplevelser for alle velgere, uavhengig av (grad av) assistansebehov.

Jeg tror mange [valgmedarbeidere] er veldig utrygge i den situasjonen når det kommer noen som er funksjonshemmet, og så vet de ikke helt hvordan de skal ordne det, og så blir de veldig stresset. Å få den tryggheten er viktig. Og så er det jo det å kjenne godt til at man har rett til å ha med seg en selvvalgt helper.

Selv om ingen av organisasjonene arbeider med en gruppe med demensutfordringer ble problematikken diskutert i intervjuene. Som en av informantene uttrykte det: «Dette kan fort være en gruppe hvor valgfunksjonærer stiller spørsmål ved om de trenger hjelp eller ikke, fordi du ser ikke. Du ser ikke at de har utfordringer, så jeg tenker at det er en gruppe som man kanskje bør ha spesielt fokus på.»

Som fremhevet i høringsinnspillene, ble det også vektlagt at universell utforming kan redusere mye av behovet for assistanse ved stemmegiving. Universelt utformede valgavlukker har fått større utbredelse og det har en stor symbolverdi at alle kan bruke samme avlukke. «Det å ha universelt utformede valgavlukker er også ganske avgjørende for hvorvidt du trenger assistanse eller ikke» (FFO).

Avslutningsvis ble e-valg løftet frem av Blindeforbundet og FFO som en likestilt løsning som er universelt utformet for alle. Organisasjonene mener at valggjennomføring kunne foregått på begge måter i Norge, både fysisk med papirvalg og e-valg. I tillegg til at e-valg vil gjøre det mulig å stemme hemmelig for også blinde og svaksynte velgere, mener de også at e-valg vil være kostnadseffektivt og følge trenden med økt forhåndsstemming.

4.2.4.3 Velgere

Velgeren med synsnedsettelse synes generelt at tilgjengeligheten i hele systemet må styrkes gjennom universell utforming. *Velgeren* fremhever viktigheten av blindeskrift for de som er avhengig av det (vedkommende leser ikke selv blindeskrift) og at dette er tilgjengelig i den kommunen *velgeren* tilhører. *Velgeren* fremhever at smartteknologi kunne bidra til at stemmegivning kunne skje uten personlig assistanse. Eksempel kunne være syntetisk stemme som forteller hva som skjer og fått lest opp lister mv. rett på øret, eventuelt via høyttaler inne i avlukket som da måtte være lydisolert. Samtidig kan ifølge *velgeren* slik smartteknologi også utelukke en del folk som ikke behersker den. Et annet alternativ som *velgeren* nevner, er bruk av elektronisk stemmegivning i valglokalet.

Velgeren med utviklingshemming vurderer at stor skrift og ulik farge på stemmesedler for ulike parti/lister hadde gjort det enklere å stemme alene. Denne *velgeren* foreslo også at de som skulle hjelpe kunne være merket og at det ville vært en fordel, slik at *velger* så at en utvalgt person var der for å hjelpe. Som eksempel viste forelder til frivillige med røde vester på et sykehus som hjelper besøkende pasienter med å finne frem til rett avdeling mv.

Et mulig virkemiddel for å redusere behovet for assistanse som det ble spurt om i intervjuene var veiledning i forkant, og som del av dette ble også informasjon i videre forstand som tema naturlig tatt opp.

En av *velgerne* vi intervjuet fremhever rollen til organisasjonene, f.eks. paraplyorganisasjoner som FFO som viktig formidler av informasjon til medlemsorganisasjoner og medlemmer og at dette er en kanal for informasjon som kan være effektiv gitt en stor medlemsmasse og mange medlemsorganisasjoner. *Velgeren* presiserer imidlertid at det kan variere mellom organisasjoner (avhengig av profesjonalisering og kapasitet) i hvilken grad informasjonen når helt ut til enkeltmedlemmer. Disse organisasjonene kan også være viktige for å øke interessen rundt valg for de med funksjonsnedsettelse. En av informantene opplyser at regional organisasjon som vedkommende tilhører arrangerer kandidatutspørringer for å øke interessen for valg og deltakelse der. Arrangementet har både muligheter for fysisk deltakelse i lokalet og i tillegg blir arrangementet strømmet. *Velgeren* er usikker på i hvilken grad dette når ut (de registrerer ikke påmelding til strømming) og hvorvidt det kan bidra til økt deltakelse blant personer med funksjonsnedsettelse i valg. Det er ofte de samme folkene som kommer. *Velgeren* har vært med å forberede de siste arrangementene, men opplever oppmøtet (fysisk) som litt skuffende.

En annen velger mente at informasjon burde gå ut til assistentene via byråene som ansetter BPA-assistenten. Velger mente at det vil være mer effektivt å gi informasjon til assistentene slik at de visste om og kunne viderefremme kunnskapen om retten til assistanse i valgloven til velgere med behov for assistanse. Denne velgeren hadde mindre tro på de nasjonale brukerorganisasjonene, og mente at informasjon via den profesjonelle assistent-kanalen ville ha større effekt på velgeres kjennskap til endringen av assistansebestemmelsen.

Velger med utviklingshemming erfarer at det ikke er god og tilgjengelig informasjon om politikk, med unntak for TV BRA som har hatt noe om politikk og valg.¹⁴ Her finnes blant annet flere sendinger om valget 2023 og informasjon om hvordan en går frem for å stemme.¹⁵ Kanalen har blant annet fått inkluderingspris. Velgeren synes det er vanskelig tilgjengelig informasjon fra partiene og synes debatter på tv er bråkete, og unngår dem.¹⁶ En annen velger med utviklingshemming understreket viktigheten av å diskutere politikk med familie og de nærmeste. Denne velgeren kommer fra en veldig politisk aktiv familie og hadde fått «politikk inn med morsmelken». Denne velgeren var ikke medlem av noen politisk organisasjon og hadde ikke fått informasjon om politikk fra de nasjonale organisasjonene for personer med funksjonsnedsettelse som vedkommende var medlem av.

Også disse informantene er opptatt av at det må tilrettelegges bedre og informeres mer. Tilrettelegging kan være at alle valglister blir sendt i posten før valget og listene kunne være mer tilgjengelige med større og tydeligere skrift mv, dette er spesielt viktig for lokalvalg der personene er mer viktig. Mer om valg i lokalaviser kunne også øke engasjementet.

Et sentralt tiltak som kan redusere behov for assistanse inne i avlukket som kom frem i flere intervju med både velgere, representant fra organisasjon, og valgmedarbeidere, var muligheten velgere har til å forberede seg hjemme. Helt konkret ble det understreket hvor viktig det er å ha tilgang til lister før man kommer til valglokalet, enten ved at man får de tilsendt i posten eller at man henter de fra et valglokale. På den måten kan man forberede seg, legge strategier for personstemmer og slengerstemmer, og komme med ferdige utfylte lister. For velgeren med lett psykisk utviklingshemming ble forberedelsene til valggjeningen løftet frem som særlig viktige, at velger og mor kunne planlegge og legge en strategi sammen før de dro til valglokalet. «Til mamma trenger jeg ikke å si så veldig høyt i lokalet hva jeg stemmer. Det sier jeg til henne før jeg går herfra.» På den måten blir det i denne velgerens tilfelle enklere å stemme hemmelig ovenfor de andre personene i valglokalet.

¹⁴ Jf. nettside: [TV BRA: Norges TV-kanal av og for utviklingshemmede.](#)

¹⁵ Se også medieoppslag i NRK i forbindelse med valget i 2021 om dette: Killingbergtrø & Gansmo, (2021).

¹⁶ Forskerne fikk med seg et eks av «Samfunn for alle», fra dette intervjuet, som er medlemsblad for NFU som blant annet inneholdt en reportasje fra Arendalsuka om partienes valgmateriell, der ingen av partiene hadde tilgjengelig valgmateriell som var lettlest. Et mulig unntak var partiet Sentrum som var i ferd med å utarbeide en versjon tilgjengelig på det som blir kalt alternativ og supplerende kommunikasjon (Tokerud, 2023: 14-15), jf. nettside: [Alternativ og supplerende kommunikasjon \(ASK\) | statped.no](#)

5. Konklusjoner og avslutning

Som nevnt innledningsvis er rapportens to hovedtemaer kjennskap til og erfaringer med assistansebestemmelsen. Videre ville vi utforske forskjeller mellom store og små kommuner, og mellom forhåndsstemmeperioden og valgdagen. I denne avsluttende delen skal vi først oppsummere funnene på disse fire punktene, og deretter sammenfatte våre innspill og anbefalinger om mulige forbedringer.

5.1. Praktiseringen av assistansebestemmelsen

5.1.1. Kunnskap om assistansebestemmelsen

Intervjuene våre tyder på at lovendringen ennå ikke er godt kjent blant velgere og de kommunale rådene, etter to valg. FFO melder om færre henvendelser om assistansebestemmelsen, noe som kan være en indikasjon på at endringen har hatt en viss positiv effekt. Blindeforbundet har økning fra forrige valg, men mener det kan skyldes at kommune og fylkestingsvalg er mer assistansekrevenende (retting av stemmesedler) enn stortingsvalg.

Intervjuene med valgmedarbeiderne viste derimot at disse kjente til ordningen i fire av fem kommuner. Assistansebestemmelsen burde åpenbart vært kjent blant alle som gjennomfører valg, så det er utvilsomt et problem at denne informasjonen ikke har nådd fram til samtlige kommuner. Hovedinntrykket er likevel at ordningen er godt kjent i kommunene. Så finnes det likevel en del enkelttilfeller av valgmedarbeidere som ikke kjenner reglene, også i kommuner som har kjennskap til regelen. Informasjonen glipper altså i noen tilfeller på veien fra kommunen til den enkelte valgmedarbeider. Intervjuene våre gir flere eksempler på at velgere ikke har fått oppfylt sin rett til selvalgt hjelper, og det finnes også eksempler på andre misforståelser, som en valgmedarbeider som trodde at selvalgt hjelper måtte være et familiemedlem og ikke kunne være en BPA-assistent. Vi kan ikke generalisere ut fra noen få enkelttilfeller, og det kan være slik at velgere som har blitt dårlig behandlet i valglokalet er mer villige til å stille opp til intervju. Men at slike tilfeller forekommer er tilstrekkelig til at stemmegivningen blir en uverdigg opplevelse for enkelte velgere.

5.1.2. Praktiske erfaringer med assistansebestemmelsen

Intervjuene våre avdekker en viss spenning mellom valgmedarbeidere og velgere med hensyn til at velger nå selv kan utpeke egen hjelper. Velgerne setter stor pris på at de selv kan bestemme, siden det kan gi økt trygghet. Enkelte valgmedarbeidere er til dels kritiske, med bakgrunn i muligheten for at hjelper kan påvirke velgeren. Men, flere valgmedarbeidere uttrykker at de ikke skal kunne overprøve velgerens vurdering av hvorvidt de har behov for hjelp eller ikke, og peker på at de ikke har noen helsefaglig kompetanse. Disse er også stort sett fornøyd med at bestemmelsen om at funksjonsnedsettelsen skal være «alvorlig» er tatt ut av loven. For disse valgmedarbeiderne, som trolig utgjør flertallet, fremstår bestemmelsen dermed som «sovende» og noe som i realiteten ikke kommer til anvendelse. Men som vi har sett, forekommer tilfeller der velgerens vurdering blir overprøvd. Organisasjoner som Norges Handikapforbund ønsker dermed å oppheve muligheten til å overprøve velgerens vurdering av assistansebehov.

Valgmedarbeidere og selvalgte assistenter fyller ganske ulike roller, og de har hver sin kompetanse. Noen valgmedarbeidere legger vekt på sin profesjonelle rolle: de har fått opplæring, har

taushetsplikt og så videre. I motsetning kan selvvalgte hjelpere av og til oppleves som påtrengende og overstyre velgerens frie valg.

Men for en del funksjonshemmede er det familien eller BPA-assistenten som er profesjonelle, med kunnskap om den enkelte velgerens situasjon og hva denne velgeren trenger hjelp til, og hva vedkommende klarer selv. Til sammenligning blir valgmedarbeiderne amatører, som nok kjenner valgloven, men ikke er eksperter på funksjonsnedsettelse. Dermed kan valgmedarbeidernes forsøk på å hjelpe bli feilslåtte og uverdige, selv om de er aldri så velmente.

Begge former for kompetanse har sin plass i valglokalet, og det er ikke nødvendigvis slik at den ene formen for hjelp er «bedre» enn den andre. Hva slags assistanse man trenger, varierer mellom forskjellige velgere. Noen trenger den profesjonelle tekniske hjelpen for å finne ut hvordan man skal stemme, andre har bruk for den personlige støttende hjelpen for å skape trygghet i stemmegivingen.

5.1.3. Kommunestørrelse

I utgangspunktet ventet vi at det kunne være forskjeller knyttet til kommunestørrelse. Fem casekommuner er uansett et spinkelt grunnlag for å generalisere, men enkelte forskjeller trer fram. I en liten kommune nevnte valgmedarbeiderne at uformell kontakt mellom valgmedarbeiderne var enklere i små kommuner: det var lettere å spre informasjon om valggjennomføringen på uformelle måter, som gjennom prat i lunsjpausen. Andelen av velgere som trenger veiledning og ønsker hjelp kan også være mindre i små kommuner, blant annet fordi de har forholdsvis færre innbyggere med dårlige norskkunnskaper. Disse har riktignok ikke rett til selvvalgt hjelp på grunn av manglende språkkunnskaper, men kan likevel ønske slik hjelp. En forskjell mellom store og små kommuner gjelder forholdet mellom forhåndsstemmegiving og valgdagen, som vi skal komme tilbake til.

I de små kommunene ble det også trukket fram at valgmedarbeiderne kjente mange velgere personlig. Det gjorde jobben enklere, mente de, siden valgmedarbeiderne vet hvem som trenger assistanse. Slik lokalkjennskap finnes likevel ikke bare i små bygdesamfunn, men ble også nevnt av en valgfunksjonær som tok imot stemmer i sitt eget nabolag innenfor en større by. I prinsippet kan et slikt kjennskap mellom velger og hjelpende valgmedarbeider være problematisk, dels ut fra hensynet til hemmelig valg, men også ut fra velgerens opplevelse av fritt å kunne stemme slik vedkommende ønsker (se NOU 2020:6, s. 239). Det kan være uønsket at hjelperen får vite hva man stemmer, når dette er en bekjent. Dette kom imidlertid ikke opp som et problem i intervjuene. Valgmedarbeiderne oppfattet seg som profesjonelle, med taushetsplikt og en bevissthet om at man ikke måtte påvirke velgerne.

Derimot var det vanskelig å se særlige forskjeller mellom store og små kommuner når det gjelder valgmedarbeideres syn på assistansebestemmelsen, velgernes erfaringer med å stemme, eller involveringen av eldreråd og råd for personer med funksjonsnedsettelse.

5.1.4. Forhåndsstemmeperioden versus valgdagen

Et gjennomgående trekk var at stemmegiving med assistanse var mest utbredt i forhåndsstemmeperioden. Velgere med behov for assistanse unngikk valgdagen, fordi de ville unngå kø. De foretrakk gjerne å stemme på forhånd, når valgmedarbeiderne hadde god tid og det var mulig å stemme uten hastverk og stress. I de største kommunene var det likevel travelt mot

slutten av forhåndsstemmeperioden – og mer kø enn på valgdagen. Dette er selvsagt avhengig av hvordan kommunene bemanner valglokalene i løpet av forhåndsstemmeperioden.

58 prosent av velgerne forhåndsstemte i 2021 og 49 prosent i 2023. Utviklingen der langt flere forhåndsstemmer gjør at kommunene må tenke gjennom bemanning i forhåndsstemmegivningsperioden og på valgdagen. Intervjuene med valgmedarbeiderne i en stor kommune tyder på at det ble hektisk i forhåndsstemmegivningslokalene og at bemanningen ikke var helt dimensjonert til omfanget av forhåndsstemmer. Det kan gjøre det vanskeligere å gi hjelp. Her kan det være store variasjoner mellom kommunene, og at det noen steder, kanskje særlig i små kommuner, er god bemanning i forhåndsstemmeperioden.

5.2. Innspill og anbefalinger

Et spørsmål er om kommunens informasjon om assistansebestemmelsen – både til velgere og valgmedarbeidere – skal konsentrere seg om de til enhver tid gjeldende reglene eller om endringer skal framheves spesielt. Her er det nok litt ulik praksis i kommunene. Det er mer arbeidskrevende å framheve endringer spesielt – siden man jo uansett må informere om någjeldende regler. Uansett vil det bli mindre viktig å informere om selve endringen i årene som kommer, siden det kommer til nye velgere og nye valgmedarbeidere som ikke kjenner de tidligere reglene.

Det er uansett fortsatt behov for å informere valgmedarbeiderne om retten til selvvalgt hjelper, og at funksjonsnedsettelsen ikke må være «alvorlig» for å få en selvvalgt hjelper. Selv om de fleste valgmedarbeiderne kjenner reglene, så finnes fortsatt eksempler på velgere som ikke får oppfylt sin rett. Det er alvorlig for de velgerne som det gjelder, uansett om de er få eller mange. Et forslag er å ha en dedikert og synlig merket valgmedarbeider i valglokalene, med særlig ansvar for å assistere velgere med funksjonsnedsettelse.

Noe kan også gjøres med utforming av valgavlukker, selv om disse i stor grad er blitt universelt utformet de siste årene (se også Oslo Economics, kommer, b). Representanter for brukerorganisasjoner og velgere fremhever viktigheten av universell utforming: at det er enkelt for alle å nå alle hyller med stemmesedler, at alle hyllene er merket med blindeskrift (og at valgmedarbeider sjekker og sikrer at faktisk stemmeseddel i hyllen stemmer med hylleblindskrift), og at de er romslige nok for rullestolbrukere mv. Et annet poeng – som nok i mindre grad er oppfylt fra før – er at avlukkene (i det minste ett av dem) er lydtette slik at nødvendig assistansekommunikasjon inne i avlukket ikke kan fanges opp av de som står utenfor.

Det er også behov for målrettet informasjon til velgere med assistansebehov. En mulighet er å gjøre dette via brukerorganisasjoner. En annen mulighet er å inkludere kommunale råd for funksjonsnedsettelse og eldreråd mer aktivt i arbeidet med valg. Rådene kan både bidra med å spre informasjon ut til velgerne, via lokale brukerorganisasjoner, og gi kommunen innspill til informasjonsarbeid og praktisk valggjennomføring. Som vi har sett, er det bare et mindretall av kommunene som inkluderer rådene i arbeidet med valg.

Flere av intervjuene peker på at alle har mulighet for å forhåndsutfylle stemmesedler og bringe disse med inn i valgavlukket. Da kan eventuell assistanse skje på forhånd og forut for at en kommer i valglokalet. Bedre informasjon om dette og bedre mulighet for å få tilsendt alle valglistene før forhåndsstemmeperioden kunne derfor redusere behovet for assistanse i selve valglokalet og inne i valgavlukket og gi flere muligheten til å stemme alene.

Som nevnt bør kommunene vurdere hvordan bemanningen fordeles mellom forhåndsstemmegivningsperioden og valgdagen. Selv om alle velgere med assistansebehov i prinsippet har rett til å stemme når de vil, vil de i praksis kunne få mer hjelp og oppleve valgsituasjonen som mindre stressende hvis de avgir stemme på et tidspunkt der det erfaringsmessig er lite pågang. For velgere kan det oppleves som ubehagelig at deres hjelpebehov bidrar til at det blir kø i valglokalet. Gitt god informasjon vil velgere med assistansebehov kunne tilpasse tidspunkt for stemmegivning ut fra tilgangen på hjelp fra valgmedarbeider, dersom de ikke har mulighet for egenvalgt hjelper. Intervjuene tyder på at de er fullt klar over dette, men det kan også være en fordel om kommunene informerer om tidspunkter der valgmedarbeiderne har god tid til å hjelpe.

For å redusere behovet for assistanse ønsker flere av organisasjonene å få innført muligheten for elektronisk valg. Bruken av elektronisk stemmegivning reiser flere spørsmål som vi ikke kan gå inn på her (men se Oslo Economics og Norsk Regnesentral, 2023). Her skal det bare sies at elektronisk valg kan være svært nyttig for noen grupper, som blinde, men at dette ikke har samme nytte for alle former for funksjonsnedsettelse. Personer med demens, for eksempel, vil trolig ha problemer med å bruke elektronisk valg, dersom det blir innført, og vil fortsatt ha behov for andre former for assistanse. Dette viser også behovet for organisert representasjon av den omfattende og økende gruppen av personer med demens, for å fremme synspunkter på assistansebehov og innspill for å sikre valgdeltakelse for denne gruppen. Mens det er sterke brukerorganisasjoner for noen grupper av funksjonshemmede, som f.eks. Blindeforbundet, med sterkt søkelys på tilrettelegging i forbindelse med valg, synes gruppen med demens å mangle en slik organisert representasjon.

Et gjennomgående poeng var også at assistanse i stemmeavlukket ikke må sees isolert, men i sammenheng med to andre former for hjelp: veiledning i valglokalet (utenfor stemmeavlukket) og stemmegivning hjemme og på sykehjem.

To grupper kan ha spesielle behov for veiledning utenfor stemmeavlukket: førstegangselgere og velgere med manglende norskkunnskaper. Disse omfattes ikke av assistansebestemmelsen, men kan ofte ønske hjelp fra foreldre eller ektefelle. Her kan det være et poeng å ikke bare informere om hvem som har rett til selvvalgt hjelper i stemmeavlukket, men også om hvem som *ikke* omfattes av assistansebestemmelsen. På valgkortet står assistansebestemmelsen beskrevet, og hvem den gjelder. Kanskje burde det også informeres på samme sted om hvem bestemmelsen ikke gjelder.

Samtidig kan nok en del av problemene for disse gruppene løses ved veiledning fra valgmedarbeiderne utenfor stemmeavlukket. Nå gjør valgmedarbeiderne allerede en omfattende jobb med slik veiledning, men det kan være et behov for å informere velgerne om at slik hjelp er tilgjengelig. Tilstrekkelig bemanning er selvsagt også en forutsetning for at valgmedarbeiderne kan bistå velgerne uten at det blir kø i valglokalet.

Stemmegivning på sykehjem eller hjemme er nødvendig for de velgerne som ikke kan reise til valglokalet, men bidrar også til å redusere behov for assistanse i valglokalet. Derimot reduseres ikke behovet for informasjon, både til velgere og valgfunksjonærer. Stemmegivning hjemme og på institusjoner fører med seg de samme avveiningene mellom på den ene siden hemmelig valg, og på den andre siden velgernes behov for assistanse. Dilemmaene kan trolig oppstå oftere i slike situasjoner enn ved stemmegivning i valglokalet, siden de som er for syke til å oppsøke et valglokale gjerne har større hjelpebehov.

Som formålsparagrafen i valgloven sier, er hemmelig valg et grunnprinsipp. Intensjonen er at alle skal stemme alene. Assistansebestemmelsen utgjør et unntak. Dermed kan ønsket om størst mulig grad av hemmelig valg komme i konflikt med hensynet til lik rett til å delta ved valg. Avveiningen mellom disse to rettighetene fremstår som en gjenstående utfordring og stadig balansegang valgfunksjonærer må stå i under den praktiske gjennomføringen av valg. For å bevisstgjøre valgmedarbeidere og holde fokus på denne balansegangen er et siste innspill å kartlegge omfanget av assistanse og hvordan denne gis. Dette vil bidra til økt kunnskap om bruk av assistanse ved stemmegiving.

Referanser

- Andersen, V. H. (2023). Er stemmeretten allmenn? *Kommunal Rapport*, (22.03.2023).
- Belt, R. (2016). Contemporary voting rights controversies through the lens of disability. *Stanford Law Review*.
- Bhugra, D., Pathare, S., Gosavi, C., Ventriglio, A., Torales, J., Castaldelli-Maia, J., ... & Ng, R. (2016). Mental illness and the right to vote: a review of legislation across the world. *International Review of Psychiatry*, 28(4), 395-399.
- Bufdir. (2020). Høring: NOU 2020: Frie og hemmelige valg Høringssvar fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Oslo: Bufdir.
- Bø, T.P. & Håland, I. (2017). *Funksjonshemma på arbeidsmarknaden 2017*. Rapport 2017/33. Oslo: SSB.
- Europaparlamentet (2020), *Obstacles to participation in elections and the exercise of voting rights, inside the EU*. Policy Department for Citizens` Rights and Constitutional Affairs, PE 658.593 – September 2020.
- FFO. (2020). Høringssvar - NOU 2020:6 Forslag til ny valglov. Oslo: FFO.
- Folkehelse rapporten 2021. Oslo: Folkehelsedirektoratet.
- Hagen, K. Ø. & Tomter, A. K. (2023). «Utviklingshemmede Terje: – Endelig min tur til å stemme», *NRK Innlandet*. Hentet 20.12.2023 fra <https://www.nrk.no/innlandet/fa-utviklingshemmede-stemmer---norsk-forbund-for-utviklingsforbund-vil-ha-tilrettelegging-1.16538419>
- Helsedirektoratet (2018), Omsorg, Oslo: Årsrapport 2018.
- Kantar public (2021) *Tilgjengelighet til valg. Kjennskap til de nye reglene i forbindelse med stortingsvalget 2021*. Spørreundersøkelse gjennomført på oppdrag av Valgdirektoratet.
- Killingbergtrø, S. T. & Gansmo, A. K. (2021). «Slik skal de få utviklingshemmede til å stemme», *NRK Trøndelag*. Hentet 20.12.2023 fra <https://www.nrk.no/trondelag/valg-2021-slik-skal-tv-bra-fa-folk-med-utviklingshemning-til-a-bruke-stemmeretten-1.15529759>
- Kleven, Ø. & Risberg, T. (2023). Større andel eldre velgere. (14.06.2023). Hentet fra https://www.ssb.no/valg/stortingsvalg/statistikk/personer-med-stemmerett/artikler/storre_andel_eldre
- Kopel, C. (2017). Suffrage for people with intellectual disabilities and mental illness: Observations on a civic controversy. *Yale J. Health Policy L. & Ethics*, 17, 209.
- Lov om kommunale og regionale valg: Danmark.
- Norges Blindeforbund. (2020). Innspill til valglovutvalgets innstilling - Frie og hemmelige valg. Oslo: Norges Blindeforbund.
- Norges Døveforbund. (2020). Høringssvar på forslag til NOU 2020: 6, Frie og hemmelige valg - ny valglov. Oslo: Norges Døveforbund.
- Norges Handikapforbund. (2020). Høring - NOU 2020 6 - frie og hemmelige valg - Ny valglov. Oslo: Norges Handikapforbund.
- NOU 2001: 22, *Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Oslo: Norges offentlige utredninger.
- NOU 2020: 6, *Frie og hemmelige valg*. Oslo: Norges offentlige utredninger
- NOU 2021:11. *Selvstyrt er velstyrt. Forslag til forbedringer i ordningen med brukerstyrt personlig assistanse*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet
- NOU 2023:13, *På Høy tid*. Oslo: Norges offentlige utredninger.

- Oslo Economics (2021). *Valggjennomføringsundersøkelsen 2021*. Utarbeidet på oppdrag av Kommunal- og moderniseringsdepartementet. Oslo: Oslo Economics.
- Oslo Economics (kommer, a). *Valggjennomføringsundersøkelsen 2023*. Utarbeidet på oppdrag av Kommunal- og distriktsdepartementet. Oslo: Oslo Economics.
- Oslo Economics (kommer, b). *Brukerundersøkelse av valgutstyr ved kommunestyre- og fylkestingsvalget i 2023*. Oslo: Oslo Economics.
- Oslo Economics & Norsk Regnesentral (2023). *Kunnskapsinnhenting om elektroniske og internettbaserte løsninger for stemmegivning*. Oslo: Oslo Economics.
- Rønhovde, H. & Hualand, A. (2023). «Marius skal stemme på arbeidsplassen: - det er enklere og tryggere». *NRK Oslo og Viken*. Hentet 20.12.2023 fra https://www.nrk.no/osloogviken/marius-skal-stemme-pa-arbeidsplassen_-det-er-enklere-og-tryggere-1.16417255
- Rådet for personer med funksjonsnedsettelse i Nordland. (2020). Høring - NOU 2020:6 - frie og hemmelige valg - Ny valglov. Bodø : Nordland Fylkeskommune. Rådet for personer med funksjonsnedsettelse i Nordland.
- Saglie, J., Christensen, D. A., Ervik, R., Hesstvedt, S., & Seggaard, S. B. (2022). *Tilgjengelighet og tilrettelegging for funksjonshemmede ved stortingsvalget 2021*. Rapport 2022:2. Institutt for samfunnsforskning. <https://hdl.handle.net/11250/2985037>
- Tokerud, N. (2023). Ingen av partiene hadde godt nok valgmateriell. *Samfunn for alle*, (Nr 4, 2023). Valgdirektoratet. (2020). Høringsuttalelse - NOU 2020: 6 Ny valglov. Oslo: Valgdirektoratet.
- Vallag: Sverige (2005:837).

Vedlegg: Intervjuguider

Alle intervjuguider ble introdusert med følgende tekst:

I den någjeldende valgloven legger §§ 8-4 (Fremgangsmåten ved stemmegivningen) og 9-5 (Stemmegivning i valglokalet) rammene for assistansebestemmelsen. Tidligere kunne velgere som hadde behov for det, be en stemmemottaker om hjelp ved stemmegivningen. Velgere med alvorlig psykisk eller fysisk funksjonsnedsettelse kunne i tillegg selv peke ut en hjelper. I 2021 ble det tidligere kravet om at en stemmemottaker måtte være med inn i stemmeavlukket fjernet. Kravet om at funksjonsnedsettelsen skulle være «alvorlig» ble også fjernet. Velgere med funksjonsnedsettelse (det være seg psykisk eller fysisk) kan altså nå få hjelp av enten en stemmemottaker eller en person velgeren selv peker ut. Ved forhåndsstemmegivningen avgjør stemmemottakeren om velgeren oppfyller kravene til å motta hjelp. På valgdagen har stemmestyret det avgjørende ordet i slike tvilstilfeller. Endringen gir i utgangspunktet større selvbestemmelse til velgeren fordi vedkommende selv skal peke ut hjelperen. I en forstand gir bestemmelsen mindre rom for skjønnsutøvelse fra stemmemottaker, siden kravet om at funksjonsnedsettelsen må være «alvorlig» er fjernet. Men det er fortsatt et skjønns spørsmål om velgeren «ikke kan stemme alene».

Dermed ble ulike informanter stilt ulike sett med spørsmål:

Intervju med valgmedarbeidere

1. Er dere kjent med endringen i valgloven om assistansebestemmelsen?
2. Hva er ditt eget inntrykk av den nye bestemmelsen? Har den gjort at det blir enklere å vurdere om velgeren kan stemme alene eller ikke? (ulike synspunkter i gruppen)
 - Hvis ja, hva har bidratt til dette, hvis nei hva er årsaken til dette?
3. Har du/dere som valgmedarbeider(e) i forbindelse med dette valget eller valget i 2021 (Stortingsvalg) fått opplæring og veiledning om denne endringen?
4. Hvis ja, hvordan opplevde dere opplæringen? (Noe som fungerte spesielt bra/noe som kunne vært gjort annerledes?) Hvis nei, hva tror du er årsaken til at dere ikke fikk opplæring?
5. Er denne bestemmelsen noe som blir diskutert mellom dere som er valgmedarbeidere? Hva diskuteres og med hvem?
 - a. Synes dere det er vanskelig/utfordrende at det er en skjønnsvurdering? På hvilken måte?
6. Hvordan blir det informert om bestemmelsen til velgere i din kommune? Informerer dere om endringen?
7. I forbindelse med valget nå eller det forrige har dere konkrete erfaringer med stemmeavgivning der denne bestemmelsen kom til anvendelse?
8. Kan du/dere beskrive hva som skjedde, hvilke vurderinger dere gjorde og hvordan assistanses spørsmålet ble løst?
 - Hva kjennetegner evt. de situasjonene der det oppstår tvil?

- Involveres stemmestyret? Hvor ofte skjer dette, og hva er terskelen for å involvere stemmestyret?
9. Har dere inntrykk av at det har blitt flere som har behov for assistanse inn i selve valgavlukket nå enn tidligere?
 10. Er det endringer når det gjelder hvem som assisterer inn i valgavlukket?
 - Stemmemottaker, utpeker egen hjelper
 11. Er det noen forskjeller når det gjelder behov for assistanse mellom forhåndsstemmeperioden og valgdagen?
 12. Fremover vil det trolig bli flere velgere med ulike synlige og usynlige funksjonsnedsettelse som vil kunne ha behov for assistanse i selve stemmegivningen. Har dere noen synspunkter på tiltak som kan gjøre det lettere for ulike personer i denne sammensatte gruppen med behov for å få assistanse eller hva som kan gjøres for å redusere behovet for assistanse inn i selve valgavlukket?
 - a. Kan individuell veiledning redusere noen tilfeller av assistansehjelp i valgavlukket?
 13. Har dere noen synspunkter eller perspektiv som vi ikke har vært innom i dette intervjuet?

Intervju med Eldreråd og Råd for personer med funksjonsnedsettelse i kommunene

1. Er dere kjent med endringen i valgloven om assistansebestemmelsen?
2. Har dette vært tema i møter i rådene forut for valget?
3. Har dere hatt henvendelser om dette fra enkeltpersoner i gruppene dere representerer?
4. Er dere involvert i prosessen med å utpeke kommunens valglokaler, og med utformingen av dem? Hvis ja, hvor tidlig kom dere inn i prosessen?
5. Har dere representanter i rådene som har erfaring som valgmedarbeidere?
6. Barrierene for deltakelse vil være ulike for personer i gruppene dere representerer: Hva kan gjøre det lettere å delta for ulike grupper av eldre og personer med fysisk eller psykisk funksjonshemming?
 - a. Aspekter ved lokaler? (bedre belysning, fremkommelighet, tilrettelegging, ...?)
 - b. Aspekter ved informasjon? (om forhåndsstemming, om tilrettelegging for stemming hjemme, om veiledning og assistanse i valglokalet, ...?)
7. Har dere vært involvert i arbeid med å gi innspill til utforming av tilgjengelig informasjon til velgere med behov for spesiell tilrettelegging, f.eks. til personer med demens og deres pårørende, personer med lærevansker eller andre psykiske eller fysiske funksjonsnedsettelse?
8. Har dere noen synspunkter eller perspektiv som vi ikke har vært innom i dette intervjuet?

Intervju med organisasjoner på nasjonalt nivå

1. Hvordan vurderer FFO og medlemsorganisasjoner den nye bestemmelsen?
2. Har det bidratt til positiv endring? Hva fungerer, hva er problematisk?
3. Informerer FFO og medlemsorganisasjoner om endringen, ber dere om tilbakemeldinger om hvordan de har erfart denne?
4. Hva sier (eventuelle) tilbakemeldinger fra medlemmer om hvordan de har erfart endringene?
5. Har dere fått henvendelser til rettighetssenteret i FFO om dette i forhåndsstemmeperioden, valgdagen, i ettertid?
6. Hvilke grupper med funksjonsnedsettelse vil ha størst behov for assistanse i valgavlukket?
7. Er skillet mellom synlige og usynlige funksjonsnedsettelse viktig for eventuelle utfordringer rundt assistansebestemmelsen?
8. Barrierene for deltakelse vil være ulike alt etter hvilken funksjonsnedsettelse det er snakk om: Hva kan gjøre det lettere å delta for ulike grupper av funksjonshemmede?
9. Har FFO og medlemsorganisasjoner vært involvert i utforming av tilgjengelig informasjon til velgere med behov for spesiell tilrettelegging, som følge av ulike funksjonsnedsettelse?
10. Har FFO og medlemsorganisasjoner vært involvert i arbeid for å endre lovbestemmelsen ytterligere? I så fall, hvorfor og hvordan?
11. Har dere noen synspunkter eller perspektiv som vi ikke har vært innom i dette intervjuet?

Intervju med enkeltvelgere

1. Er du kjent med endringen i valgloven om assistansebestemmelsen?
2. Kan du beskrive hva som skjedde da du skulle stemme, fra du kom inn i valglokalet til du gikk ut?
3. Hvordan du opplevde å stemme ved valget etter endringene i assistansebestemmelsen trådte i kraft?
4. Kan du beskrive konkrete erfaringer og opplevelser?
 - a. fikk du tilstrekkelig informasjon og hjelp?
 - b. ble hjelpen gitt på en slik måte at du kunne avgi stemmen fritt og uten påvirkning fra den som hjalp?
5. Erfarer du at endringen har bidratt til en enklere og mer verdig stemmeavgivningsprosess? Evt. på hvilken måte (utdyp)
6. Hva har vært eventuelle utfordringer tidligere?
7. Hva tenker du skal til for å redusere behovet for assistanse i selve valgavlukket?
8. Har du erfaring med individuell veiledning fra valgmedarbeider? Tror du veiledning i forkant kan redusere behovet for assistanse i valgavlukket?

9. Hva mener du er viktig for å få flere med ulike funksjonsnedsettelse til å delta i valg?
 - a. Gi eksempler på løsninger tilpasset velgeren (større skrift, bedre belysning, mer veiledning, mer trygghet og klar kommunikasjon rundt assistanse, ...)
10. Har du noen synspunkter eller perspektiv som vi ikke har vært innom i dette intervjuet?

Forenkla spørsmålsliste til velgar

1. Kan du fortelle om siste gongen du stemte?
2. Trengte du hjelp av nokon?
3. Kven hjalp deg sist gong?
4. Har du fått hjelp av andre personar når du har stemt ved tidlegare valg?
5. Kva treng du hjelp til når du går inn i lokalet og skal stemme?
6. Synes du at du får god hjelp når du spør om noko?
7. Synes du at du får god informasjon som du skjønner om kva ulike parti meiner om politikk?
8. Kva tenker du skal til for at fleire med utviklingshemming /nedsett funksjonsevne kan stemme?
9. Er det noko meir du ynskjer å fortelje oss om det å bruke stemmeretten ved val?